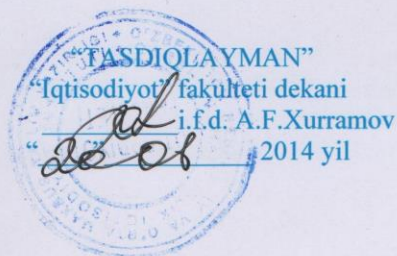

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
QARSHI MUHANDISLIK-IQTISODIYOT INSTITUTI
IQTISODIYOT FAKULTETI
"BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT" KAFEDRASI

"HIMOYAGA TAVSIYA ETILADI"

"Buxgalteriya hisobi va audit"
kafedra mudiri

30.01.14 i.f.n., R.F.Omonov
"16" 06 2014 yil

Mahalliy budjet daromadlari va harajatlarini boshqarishni muammolari
(Qarshi tuman moliya bo'lim misolida) mavzusidagi

BITURUV MALAKAVIY ISHI

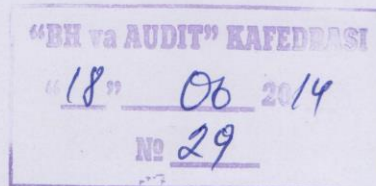
BAJARDI: "G'aznachilik" ta'lim
yo'nalishi bitiruvchisi IV kurs G'-467
guruh talabasi Saxatov S.Yu

ILMIY RAHBAR:
Qarshi tumani moliya bo'limi bosh
mutaxassisi A. Baratov

Bitiruv malakaviy ishi kafedrada dastlabki himoyadan o'tdi

16 sonli bayonnoma "16" 06 2014 y.

Qarshi-2014 yil

«Тасдиқлайман»
«Бухгалтерия ҳисоби ва аудит»
кафедраси мудири:
_____ доц. С.Эгамбердиева
«___» _____ 2013 йил

Мавзу: Маҳаллий бюджет даромадлари ва харажатларини бошқаришнинг муаммолари.

(Қарши тумани молия бўлими мисолида)

Кириш

I.Боб. Маҳаллий бюджетларнинг асосий вазифалари ва уларни шакллантиришнинг ҳуқуқий асослари.

- 1.1. Маҳаллий бюджетларнинг таркибий тузилиши ва вазифалари
- 1.2. Маҳаллий бюджетларни шакллантиришнинг ҳуқуқий асослари
- 1.3. Маҳаллий бюджетлар даромадлари ва харажатлари лойҳасини тайёрлаш, куриб чиқиш ва тасдиклаш

II Боб. Маҳаллий бюджетларни тузиш, унинг даромадлари ва харажатларини бошқариш ва бюджетлараро муносабатларнинг ҳозирги ҳолати.

- 2.1. Қарши туман маҳаллий бюджет даромадлари ва уларни шакллантириш механизми.
- 2.2. Қарши туман маҳаллий бюджет харажатларининг таркибий тузилиши ва уларни бошқариш.

III. Ўзбекистон Республикаси маҳаллий бюджетларининг ҳозирги замон муаммолари ва уларнинг ечимлари

Хулоса ва таклифлар.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати.

Иловалар.

Илмий раҳбар:

**Қарши тумани молия бўлими
мутахассиси Баратов А**

Талаба:

С.Сахатов

Кириш

Маълумки, республикамизда иқтисодиётни эркинлашуви шароитида мустақил миллий молия, кредит тизими, бюджет ва солиқ сиёсатининг юритилишида бозор иқтисодиётига ўтишнинг ўзига хос ижтимоий ҳимояланган, босқичма-босқич йўли танланди. Ўзбекистон Республикасида бозор муносабатларининг шаклланишига оид туб иқтисодий ислохотларнинг ўтказилиши давлатнинг молия, бюджет, солиқ, пул-кредит сиёсати йўналишларини такомиллаштиришни талаб этмоқда.

Маҳаллий бюджетлар Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетида муҳим таркибий қисмни ташкил этади ва маҳаллий ҳокимият органларининг фаолият кўрсатишларида асосий молиявий манба бўлиб ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида рўй бераётган туб ўзгаришлар ижтимоий-иқтисодий яратувчилик руҳида маҳаллий бюджетларни бошқариш, маҳаллий бюджетларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларининг бажарилишини қайта кўриб чиқишни талаб этмоқда.

Маҳаллий бюджетлар давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий вазифаларини амалга оширишда, биринчи навбатда давлат маблағларини қайта тақсимлаш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга. Ишлаб чиқарилган моддий неъматларни тақсимлаш ва аҳолига етказиш асосан бюджет тизими орқали амалга оширади. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш билан боғлиқ чора-тадбирларни молиялаштириш асосан маҳаллий бюджетлар ҳисобидан амалга оширилади.

Маҳаллий бюджетлар орқали ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши молиявий маблағлар билан таъминланади. Республикамизда қабул қилинган ижтимоий дастурларни, биринчи навбатда, аҳолининг ижтимоий ночор табақаларини аниқ тарзда қўллаб-қувватлаш, соғлом авлодни тарбиялаш асосида аҳоли фаровонлигини оширишга қаратилган кучли ижтимоий сиёсатнинг таъсирчанлиги ва аниқ тарзда молиявий қўллаб-

куватлашни кучайтиришда маҳаллий бюджетларни самарали ижросининг аҳамияти каттадир.

Битирув малакавий ишининг мақсади - маҳаллий бюджетларни бошқариш тизимини, уларда ҳозирги даврдаги давлатнинг жойларда амалга оширилаётган молия сиёсатининг устувор йўналишларини урганишдан иборат.

Битирув малакавий ишининг - долзарблиги Давлат бюджети таркибида маҳаллий бюджетларнинг аҳамияти ўсиб бораётганлигидан келиб чиқади. Маълумки, маҳаллий бюджетда асосий аҳамиятга эга бўлган харажатлар молиялаштирилади. Масалан, халқ таълими, ижтимоий таъминот, маданият, соғлиқни сақлаш ва бошқа харажатларидан иборат. Маҳаллий бюджет харажатларини ўз вақтида молиялаштириш ҳамда қўшимча молиялаштириш маблағларини топиш, маблағларни бюджет ташкилотлари томонидан самарали ва мақсадли ишлатиши устидан назоратни амалга ошириш катта аҳамиятга эга. Ҳозирги вақтда маҳаллий бюджетларни ўз ичига қамраб олган давлат бюджетининг маблағларини самарали ва мақсадли фойдаланишини дастлабки, жорий ва якуний назорат жараёнининг такомиллаштириш бўйича ўзгаришларни амалга ошириш долзарб бўлиб хисобланади.

Маҳаллий бюджет объектив иқтисодий категория бўлиб, икки томонлама хусусиятга эга. Биринчидан, у иқтисодиёт тармоқларини молиявий таъминлашга қаратилган харажатлардан иборат. Иккинчидан, эса бу харажатлар корхоналарнинг даромадидан ташкил топади.

Ривожланган мамлакатларда маҳаллий бюджет мустақил равишда маҳаллий солиқлар ва йиғимлар ҳисобига шакллантирилади. Бизнинг республикамизда ҳам маҳаллий бюджет даромадларини маҳаллий солиқлар ва йиғимлар ташкил этади. Маҳаллий бюджетлар умумдават иқтисодий ва ижтимоий вазифаларини амалга оширишда, биринчи навбатда, ижтимоий инфраструктурани сақлаш ва ривожлантиришга давлат маблағларини тақсимлашда алоҳида аҳамиятга эга.

Ҳаммамизга маълумки, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш масаласининг устуворлиги Ўзбекистон Республикасида аҳолини ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилиш бозор иқтисодиётига ўтиш дастурининг энг устувор йўналиш сифатида тан олинди. Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А.Каримов томонидан илгари сурилган бозор муносабатларига ўтишнинг беш тамойилидан бири -аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда кучли ижтимоий сиёсат юритиш ҳисобланади. Шу сабабли маҳаллий бюджетдан аҳолининг камтаъминланган қатламларига тўланаётган ижтимоий тўловлар ҳажми ошиб бормоқда.

I.Боб. Маҳаллий бюджетларнинг асосий вазифалари ва уларни шакллантиришнинг ҳуқуқий асослари.

1.1. Маҳаллаий бюджетларнинг таркибий тузилиши ва вазифалари

Ўзбекистон Республикасида бюджет тизimini ислоҳ қилиш маҳаллий бюджетларни самарали бошқаришнинг ҳозирги кундаги амалиёти ва назарияси олдиға унинг қатор янги муаммоларига ечим топишни кўндаланг қўймоқда.

Маҳаллий бюджетлар Давлат бюджетининг асосини ташкил этганлиги учун маҳаллий бюджетлар даромадларни ошириш мамлакатимиз иқтисодиётининг ривожига жуда катта ҳисса қўшиш билан бир қаторда халқимиз фаровонлигининг ошишиға ҳамда мамлакатимизнинг ривожланган давлатлар қаторига тезроқ қўшилишиға ёрдам беради.

Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтиш юзасидан амалға оширалаётган ислохотлар жараёнида маҳаллий ҳокимиятлар ваколатини кенгайтириш асосида бошқарув органлари фаолиятини ислоҳ қилиш ислохотларнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Ўз навбатида, маҳаллий ҳокимиятларни ваколатини кенгайтиришнинг энг асосий йўналишларидан бири-бюджет жараёнидаги ваколатларини ошириш билан бевосита боғлиқ, чунки, маҳаллий бюджетлар ҳокимиятлар фаолиятида уларға юклатилган вазифаларни бажариш учун иқтисодий негиз ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида бюджет тизими тараққиётининг ҳозирги босқичи давлатнинг яхлит бюджет ва ижтимоий сиёсатининг манфаатлари муштараклигини таъминлаш асосидаги ўта масъулиятли вазифаларни самарали бошқарилишини талаб этмоқдаки, ушбу вазифанинг икки жиҳатини ажратиб кўрсатиш муҳимдир.

Биринчидан, давлат ижтимоий сиёсатининг жойлардаги ижобий ижроси ёки ҳудудий иқтисодиёт муаммолари кескинлашувининг олдини олинишидир, иккинчидан маҳаллий бюджетлар ҳуқуқ ва мажбуриятларининг кенгайиб бориши шароитида шунға мос тарзда улар имкониятларини яхшилашнинг зарурлигидир. Ушбу ҳар икки жиҳатнинг ўзаро боғлиқ тарзда

биргаликда олиб борилиши мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг ҳозирги кундаги ўта муҳим муаммосини ижобий ҳал этишга имкон беради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти таъкидлаганидек, «Жойларда ижтимоий-иқтисодий тараққиёт муаммоларини муваффақиятли ва молиявий инкирозларсиз ҳал этиш маҳаллий бюджетлар даромад базасининг баркарорлигини, шу жумладан, улардаги инвестицион, солиқ, валютаимкониятларининг бир текис тақсмотини талаб этади ва бу нисбатдошликда ҳудудларнинг иқтисодий фаоллиги рағбатлантирилиши лозим»¹.

Ҳудудий иқтисодиётни ривожлантириш ва маҳаллий бюджетлар имкониятларини ҳамда иқтисодий эркинлаштириш шарт-шароитида маҳаллий бюджетларни шаклланиши ва ижросини таъминлашда маҳаллий ҳокимият органларининг молиявий ва ҳуқуқий ролини ошириш ҳозирги кунда долзарб аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси бюджет тизимида муҳим таркибий қисмни маҳаллий бюджетлар ташкил этади. Маҳаллий бюджетлар давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий вазифаларини амалга оширишда, биринчи навбатда, давлат маблағларини тақсимлаш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Бизнинг фикримизча, бюджетга «бу - турли даражадаги марказлаштирилган пул маблағлари фондини вужудга келтириш, тақсимлаш ва фойдаланишга оид асосий молиявий режа бўлиб, у тегишли давлат ёки маҳаллий идора томонидан ишлаб чиқиладиган ҳамда тасдиқланадиган юридик ҳужжатдан иборат»² деб таъриф берилишида айнан маҳаллий бюджетларнинг ўзига хос хусусиятлари намоён бўлади.

Бюджет асосий молиявий режа сифатида тегишли ҳудуднинг иқтисодий ва ижтимоий тараққиётининг барча соҳалари ва йўналишларини тўла қамраб

¹ Каримов И.А. Эришган марраларимизни мустаҳкамлаб, ислохотлар йўлидан изчил бориш-асосий вазифамиз. \ кишлоқ ҳаёти. 2004й. №20 (6701). -26.

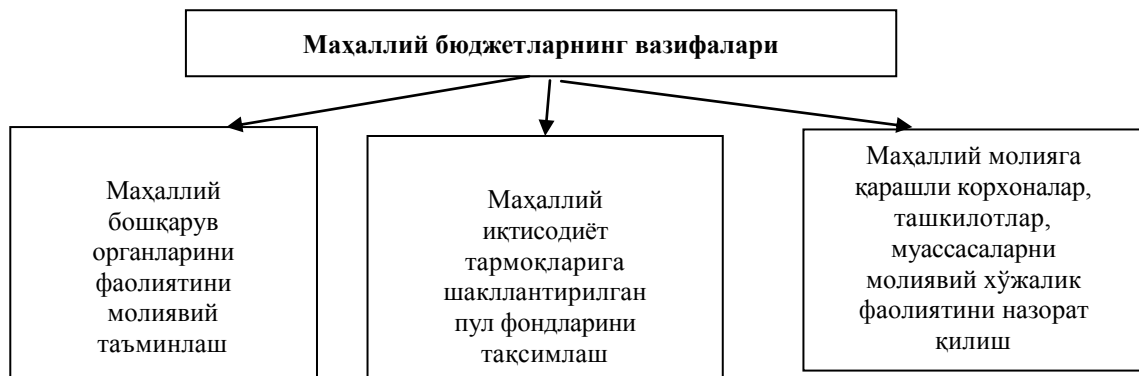
²Йўлдошев, Й.Турсунов. «Молия ҳуқуқи». Тошкент. «Меҳнат». 1999. -246.

олади. Маҳаллий бюджетлар маҳаллий ҳокимиятнинг фаолият кўрсатишларида молиявий манба бўлиб ҳисобланади, давлатнинг ижтимоий сиёсатини жойларда амалга оширишда асосий рол ўйнайди.

Моддий маънода бюджет-тегишли даражадаги давлат ва маҳаллий ҳокимият идоралари фаолиятини таъминловчи, улар олдида қўйилган сиёсий, иқтисодий, ижтимоий вазифаларни бажариш имконини берувчи марказлаштирилган пул маблағлари фондидан иборатдир. Давлат томонидан режалаштирилган тадбирларни бюджет ҳисобидан молиявий таъминлаш деганда бюджетнинг айнан ана шу моддий маъноси кўзда тутилади.

Ўзбекистон Республикасининг мустақилликка эришиши ва ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти сари йўл тутиши даврида маҳаллий бюджетларнинг республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришдаги ролянада ошади. Шундай экан, маҳаллий бюджет даромадларини шакллантириш ҳозирги бозор иқтисодиётига ўтиш даврида республика ва унинг ҳудудларини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Маҳаллий бюджетлар тизими маҳаллий эҳтиёжларни тўлароқ ҳисобга олиш ва уларни давлат марказлаштирилган тартибда амалга оширадиган чоратадбирлар билан тўғри мувофиқлаштириш имконини беради. Шунинг учун маҳаллий ҳокимият органлари маҳаллий бюджетга даромадлар келиб туришини ва ресурслардан мақсадли фойдаланишдан манфаатдорлар, чунки жойларда иқтисодиёт ва маданиятнинг ўсиш суръатлари маҳаллий захираларни сафарбар этишга, маблағларни режали сарфлашга доир ишларни ташкил этишга бевосита боғлиқ бўлиб, бу эса, ўз навбатида, Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджетини муваффақиятли бажаришга имкон яратади. Ўзбекистон Республикаси бюджет тизимининг ҳар бир бўғини у ёки бу ижтимоий эҳтиёжларни қондириш учун мўлжалланган турли пул жамғармаларини ташкил этиш, тақсимлаш ва улардан фойдаланишга қаратилган ўзига хос вазифаларни бажаради (чизмага қаранг).

Маҳаллий давлат ҳокимият идораларининг молиявий фаолияти молиявий масалалар соҳасидаги қарорлар, фармойишлар чиқариш, тегишли бюджетларни тасдиқлаш ва ижросини таъминлаш, ўз ҳудудидаги давлат идоралари, корхоналари, ташкилотлар, молиявий фаолиятини назорат қилиш, мувофиқлаштириш, тегишли маъмурий ҳудудий бирлик ижтимоий иқтисодий тараққиётни таъминловчи, тадбирлар ишлаб чиқиш, уларни молиялаштириш, пул-кредит сиёсатини амалга ошириш каби шаклларда амалга ошади.

Бюджет тамойилларининг барчаси бюджет барқарорлигини таъминлаш ва хўжалик соҳалари, иқтисодий ҳудудлар ўртасида маблағларни тақсимлаш, зарурнисбатларни (пропорцияларни) ташкил қилиш, бюджет харажатларини даромадларига мос баланслаштириш, молиявий резервни ташкил қилиш учун хизмат қилади. Бу эса давлат молиявий сиёсатининг бош мақсадидир.

Ўзбекистон учун «Ҳудудий иқтисодиёт», «Муниципал иқтисодиёт», «Муниципал тузилма», «Муниципалитет» атамалари маълум даражада янги тушунча ҳисобланади. Совет назарияси ва амалиётида анъанага кўра, шаҳар ва туманга фақат маъмурий ҳудудий бўлиниш нуқтаи назаридан ёндашилган. Иқтисодиёт кўпроқ миллий даражада тилга олинган. Туман ва шаҳар даражаси ҳақида сўз кетганда эса, асосан «маҳаллий хўжалик» атамаси қўлланилган.

Маҳаллий хўжаликка, ўз навбатида, коммунал хўжалиги корхоналари мажмуи, баъзан эса маҳаллий ҳокимият ва ўз-ўзини бошқариш органларининг ободончилик эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган фаолияти деб қаралган. Махсус адабиётларда «Муниципал иқтисодиёт» тушунчасига таъриф

берилмаган. Шунга қарамай маҳаллий соҳага боғлиқ иқтисодий масалалар билан ишлашда қулайлик туғдириш нуқтаи назаридан мазкур тушунчадан фойдаланилган.

Мазкур тушунчани иқтисодиётда маълум маконда рўй берган ходисаларни ифодалаш учун қўлланиладиган жаҳон иқтисодиёти, давлат иқтисодиёти, минтакавий иқтисодиёт, корхона иқтисоди, оила иқтисоди сингари ўхшаш тушунчалар қаторида қўллаш мутлақо табиий туюлади. Яъни маҳаллий тузилмага хос бўлган муайян шаҳар, туман ҳудудларидаги иқтисодий жараёнларни ифодалаш учун шаҳар ёки туман иқтисоди ҳамда «муниципал иқтисодиёт» сингари тушунчалар мутлақо табиий бўлиб кўринади. Бундан ташқари, маҳаллий ўз-ўзини бошқаришга мамлакатнинг ривожланиш ресурси деб қаралса бу тушунча зарурияти янада яққол намоён бўлади. Айни пайтда, «муниципал иқтисодиёт» тушунчаси маҳаллий миқёсда содир бўладиган жараёнлар миқёсидаги иқтисодий ходисаларни ўрганиш учунгина зарур эмас.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 100-моддасида маҳаллий ҳокимият органлари вазифаларига қуйидагилар киради:

- қонунийликни, ҳуқуқий тартиботни ва фуқароларнинг ҳавфсизлигини таъминлаш;
- ҳудудларни иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожлантириш;
- маҳаллий бюджетни шакллантириш ва уни ижро этиш, маҳаллий солиқлар, йиғимларни белгилаш, бюджетдан ташқари жамғармаларни ҳосил қилиш;
- маҳаллий коммунал хўжаликка раҳбарлик қилиш;
- атроф-муҳитни муҳофаза қилиш;
- фуқаролик ҳолати актларини қайд этишни таъминлаш;
- норматив ҳужжатларни қабул қилиш ҳамда Ўзбекистон Республикаси Конституциясига ва Ўзбекистон Республикаси қонунларига зид келмайдиган бошқа ваколатларни амалга оширади.

Маҳаллий бюджет даромадлари маҳаллий ҳокимият органларни фаолиятининг молиявий базаси бўлиб хизмат қилади, харажатлар эса

минтақавий эҳтиёжларни таъминлайди. Маҳаллий бюджет даромадлари ва харажатлари алоҳида мустақил категория ҳисобланади, уларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эга.

Мамлакатимиз демократик Давлат қурилишини ўз олдига вазифа қилиб қуйган экан, бунда маҳаллий ўз-ўзини бошқариш муҳим ўрин тутди. Маҳаллий бошқарув органларининг ролини ошириш бевосита уларни молия-бюджет ҳуқуқларини оширишни, уларга юкланган вазифаларни амалга оширишда етарли маблағлар билан таъминлашни талаб этади.

Бозор муносабатларига ўтиш шароитида маҳаллий бюджетлар даромадлар ва харажатлар таркиби маълум ўзгаришларга дуч келмоқдаки, бюджет харажатларини минимал харажатлар билан максимал самарага эришиш, бюджет ажратмаларини ишлатишнинг мақсадли хусусияти, бюджет маблағларини ишлаб чиқариш кўрсаткичларини бажариш ўлчами ва олдин берилган ажратмалардан фойдаланишни ҳисобга олиб бориш каби тамойиллар асосида молиялаштирилмоқда.

Иқтисодиётимизнинг ҳозирги шароитида келиб чиққан ҳолда, бюджет тизимининг барча бўғинларини бошқаришни такомиллаштиришнинг муҳим характерли томонлари мавжуд.

Биринчидан, ижтимоий соҳа харажатларини, ўз вақтида ва керакли миқдорда молиялаштириш учун бюджетга етарли бўлган тушумларни таъминлаш лозим.

Иккинчидан, аҳолининг биринчи навбатдаги эҳтиёжларини қондириш билан бевосита боғлиқ бўлган иқтисодий соҳаларни зарур даражада ривожлантиришни таъминлаш лозим.

Учинчидан, тадбиркорлар хўжалик фаолиятини рағбатлантириш учун янада қулай шарт-шароитлар яратиш лозим.

Бугун маҳаллий бюджетларнинг мавқеини янада ошириш ҳукуматимизнинг бюджет-солиқ сиёсатининг самарадорлигини оширишга хизмат қиладиган муҳим омил эканлиги шубҳасиздир, бу борада уларни янада қўллаб-қувватлашга ҳаракат қилинмоқда.

1.2. Маҳаллий бюджетларни шакллантиришнинг ҳуқуқий асослари

Ўзбекистон Республикасида бюджет тизими тараққиётининг ҳозирги босқичи давлатнинг яхлит бюджет ва ижтимоий сиёсатининг манфаатлари муштараклигини таъминлаш асосидаги ўта масъулиятли вазифаларни самарали бошқарилиши талаб этмоқдаки, ушбу вазифанинг икки жиҳатини ажратиб кўрсатиш муҳимдир.

Биринчидан, давлат ижтимоий сиёсатининг жойлардаги ижобий ижроси ёки ҳудудий иқтисодиёт муаммолари кескинлашувининг олдини олинишидир, иккинчидан маҳаллий бюджетлар ҳуқуқ ва мажбуриятларининг кенгайиб бориши шароитида шунга мос тарзда улар имкониятларини яхшилашнинг зарурлигидир. Ушбу ҳар икки жиҳатнинг ўзаро боғлиқ тарзда биргаликда олиб борилиши мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётининг ҳозирги кундаги ўта муҳим муаммосини ижобий ҳал этишга имкон беради.

Ҳудудий иқтисодиётни ривожлантириш ва маҳаллий бюджетлар имкониятларини ҳамда иқтисодий эркинлаштириш шарт-шароитида маҳаллий бюджетларни шаклланиши ва ижросини таъминлашда маҳаллий ҳокимият органларининг молиявий ва ҳуқуқий ролини ошириш йўналишларининг илмий тадқиқи ҳозирги кунда долзарб аҳамият касб этади.

Биз биламизки, бюджетларнинг мустақиллиги бюджет тизимининг асосий тамойили сифатида белгиланган бўлиб ушбу тамойил турли даражадаги ваколатли ҳокимият органларининг ўзларига берилган ваколатлари доирасида бюджет жараёнини мустақил равишда амалга ошириш ҳуқуқларини англатади. Ҳар бир даражадаги бюджет даромадларининг ўз манбалари, шунингдек, жойлардаги ваколатли ҳокимият органларининг қонунларида белгиланган доираларида маҳаллий солиқлар ва йиғимлар солиқ ставкаларини ўзгартириш ҳуқуқини қонун асосида мустаҳкамлаб қўйилган. Даромадлар манбалари белгиланиши ва улар маҳаллий бюджетларга тушиши қонун асосида мустаҳкамлаб қўйилиши маҳаллий ҳокимият органларининг мустақиллиги ва бюджетларни шакллантиришдан манфатдорлигини оширади.

Маълумки, ҳозирги замон бозор иқтисодиёти ҳуқуқий, иқтисодий, ташкилий ва бошқа механизмлар билан тартибга солинади. Давлат бозор иқтисодиётининг самарали фаолият кўрсатиши учун асос бўладиган айрим хизматларни ва ҳуқуқий базани таъминлаш вазифаларини бажаради. Ҳуқуқий базаларни таъминлаш юридик ва жисмоний шахсларга ҳуқуқ бериш ва уларни мажбуриятларини белгилаш ва бошқа соҳаларда намоён бўлади. Айниқса, маҳаллий бюджетларни самарали бошқариш, ҳуқуқий ва иқтисодий меъёрларни белгилаш ва корхоналарнинг фаолият кўрсатишлари учун тартиб-қоидаларни ишлаб чиқиш тегишли давлат ташкилотларининг асосий вазифаси бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 14 декабрдаги қабул қилинган «Бюджет тизими тўғрисида»ги Қонуннинг 4-моддасида бюджет тизимиғақуйидагича таъриф берилган. «Бюджет тизими турли даражадаги бюджетлар ва бюджет маблағлари олувчилар йиғиндисини, бюджетларни ташкил этишни ва тизиш принципларини, бюджет жараёнида улар ўртасида, шунингдек, бюджетлар ҳамда бюджет маблағлари олувчилар ўртасида вужудга келадиган ўзаро муносабатларни ўзида ифодалайди»³.

Бюджет тизими ягоналиги тамойили ҳақида кетаётган бўлса, ҳуқуқий база, бюджет таснифи, бюджет ҳужжатлари шакли, бюджет жараёни тамойиллари, пул тизими бирлиги, Давлат бюджети маблағлари билан ҳисоб юритиш, ҳисобот тайёрлаш ва назорат қилишда ягона тартиб амал қилади. Амалдаги бюджет қонунчилигига мувофиқ, барча даромадлар ва харажатлар давлат бюджет тизими даражалари ўртасида тақсимланади. Бюджет даромадлари ва харажатларини тақсимлаш деганда, ҳар бир даражадаги бюджетга киритилиши лозим бўлган даромадлар ва харажатлар турлари ва ҳажмини белгилаш тушунилади.

Бюджет тизимининг барча харажатлари турли бюджетлар ўртасида тақсимланиб, бу у ёки бу харажатни муайян бюжетга киритилишини англатади.

³Ўзбекистон Республикасининг «Бюджет тизими тўғрисида»ги қонуни. //Халқ сўзи. 2000.

14 январ. 4-модда.

Бу биринчидан молиялаштирилаётган муассасанинг республика ва маҳаллий органларга қарашли бўлиши, иккинчидан молиялаштириладиган тадбирнинг аҳамиятидир.

Республика бюджет-Давлат бюджетининг умумдават тусидаги тадбирларни молиялаштиришда фойдаланиладиган қисми бўлиб, унда даромадлар манбалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек, молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йўналишлари ва миқдори назарда тутилади. «Маҳаллий бюджет-Давлат бюджетининг тегишли вилоят, туман, шаҳар пул маблағлари жамғармасини ташкил этувчи бир қисми бўлиб, унда даромадлар манбалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек, молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йўналишлари ва миқдори назарда тутилади»⁴.

Ўзбекистон Республикасининг мустақилликка эришиши ва ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти сари йўл тутиши даврида бюджетнинг ва маҳаллий бюджетларнинг республикани ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришдаги роли янада ошади.

Республикада бюджет тизимида олиб борилаётган ўзгаришларнинг марказида Давлат бюджет-даромадларини тўлиқ ва ўз вақтида тушириш, республика ва маҳаллий бюджетлардан молиялаштириладиган иқтисодий-ижтимоий соҳа харажатларини режалаштиришда ва харажатларни молиялаштиришда янги шакл ва усуллардан самарали фойдаланиш, бюджетдаги тақчилликни ўсишига таъсир кўрсатувчи сабабларни олдини олиш, иш хақи ва нафақаларни ўз вақтида тўлашни таъминлаш, шунингдек, бюджет маблағларидан фойдаланиш жараёнида бюджет интизомига риоя этиш масалалари туради.

Биз биламизки, барча ҳуқуқлар сингари молия ҳуқуқининг асосий манбаи Ўзбекистон Республикаси Конституциясидир. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси молиявий муносабатларни тартибга солишнинг бош

⁴Ўзбекистон Республикасининг «Бюджет тизими тўғрисида»ги қонуни. //Халқ сўзи. 2000. 14 январ. 3-модда.

қоидаларини, бу соҳадаги давлат идоралари фаолияти асосларини белгилаш билан молия ҳуқуқи соҳасининг янада ривожланишига ёрдам беради. Давлат бюджети маблағлариданоқилона фойдаланиш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари қабул қилинган, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва низомлар ишлаб чиқилган, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан бир қанча қонунлар ҳамда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг йўриқномалари қабул қилинган.

Харажатларни бюджет маблағлари ҳисобига қоплаш соҳасидаги ҳуқуқий муносабатнинг биринчи катнашчиси бу-давлат манфаатларини ифода этувчи ва давлат номидан маблағларини берувчи молия ташкилотидир. Бюджет харажатларини айрим турларини белгилаш, чораклар бўйича тақсимлаш, кредит очиш, кредитни чақириб олиш, бюджет маблағларидан тўғри ва самарали фойдаланиш устидан назорат олиб бориш молия идоралари томонидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг «Бюджет тизими тўғрисида»ги қонуннинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- ◆ Ўзбекистон Республикасининг бюджет тизими тузилиши ва уни бошқариш асосларини;
- ◆ Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджетини тузиш принциплари ва унинг тузилмасини;
- ◆ Давлат бюджетини тузиш, кўриб чиқиш, қабул қилиш ва ижро этиш тартибини;
- ◆ Давлат бюджетининг даромадларини шакллантириш ва унинг харажатларини амалга ошириш принципларини;
- ◆ Давлат бюджети тузилмасига кирувчи бюджетлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни;
- ◆ Давлат бюджети маблағлари билан операцияларни амалга ошириш жараёнида ҳисобга олиш, ҳисобот ва назорат қилиш тартибини белгилайди.

Ўзбекистон Республикасининг «Бюджет тизими тўғрисида»ги қонуннинг аҳамияти шундаки, унга мувофиқ жойлардаги ҳокимият органларининг ҳуқуқлари кенгайтирилди, ҳокимият ва бошқарув органларининг бюджет жараёни барча босқичлардаги ваколатлари аниқлаштирилди. Қонунда белгиланган тушунчалар мажмуи бюджет тизимига таъсир этган омиллар вазифаси ва ўзгаришлари жиддий эканлигини акс эттиради. Шунингдек атамаларга, оид кўрсатмаларнинг бир хиллиги бюджет атамалари ҳуқуқининг умумий меъёрлари билан мумкин қадар мустаҳкам ўзаро боғланишларини таъминлайди.

Давлат бюджети таркиби Конституция, қонунлар, шунингдек, мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришининг ҳозирги босқичида бюджет маблағларини шакллантириш, тақсимлаш амалиёти билан мослаштирилган. Давлат ҳокимияти ва бюджет тизимини бошқариш органларининг ваколатлари қуйидан юқорига қараб изчил кўриб чиқилди.

Ҳозирда Ўзбекистон Республикаси давлат бюджет тизимининг асосий тамойиллари қуйидагилардан иборатдир.

- ◆ бюджет тузилишининг Ўзбекистон Республикаси маъмурий-ҳудудий тузилишига мувофиқлиги;
- ◆ бюджет таснифи тизими, ҳисоб бюджет ҳужжатлари ва бюджет жараёни тузилишининг ягоналиги;
- ◆ турли даражадаги бюджетларнинг ўзаро боғлиқлиги;
- ◆ Давлат бюджети баланслилиги;
- ◆ давлат даромадларини аниқ манбалар бўйича ва харажатларини йўналишлар-моддалар бўйича режалаштирилиши;
- ◆ Давлат бюджети харажатларини бюджетдан ажратиладиган тасдиқланган маблағ доирасида сарфланиши;
- ◆ барча даражадаги бюджетларнинг мустақиллиги.

Бюджет тузилишининг ягоналиги тамойили ўзида давлат ва маҳаллий бюджет даромадлари ва харажатлари яхлитлиги, яна ҳар бир даромад учун бириктирилиши ва уни ягона бюджет томонидан бошқарилиши ва жами

даромад ва харажатларни ўз ичига қамраб олиниши, юритилаётган хужжат ва моддаларнинг бир хиллиги кабиларни ўзида акс эттиради.

Барча даражадаги бюджетларнинг мустақиллиги тамойили ўзида Ўзбекистан Республикаси маҳаллий бюджетларининг даромадлари ва харажатлари мустақил равишда маҳаллий ҳокимиятлар томонидан тузилиши маҳаллий депутатлар кенгаши томонидан тасдиқланиши ва бажарилиши кўзда тутилган. Бюджетларнинг мустақиллиги бюджет тизимининг асосий тамойили сифатида белгиланган бўлибушбу тамойил турли даражадаги ваколатли ҳокимият органларининг ўзларига берилган ваколатлари доирасида бюджет жараёнини мустақил равишда амалга ошириш ҳуқуқларини англатади. Ҳар бир даражадаги бюджет даромадларининг ўз манбалари, шунингдек, жойлардаги ваколатли ҳокимият органларининг қонунларида белгиланган доираларида маҳаллий солиқлар ва йиғимлар солиқ ставкаларини ўзгартириш ҳуқуқини қонун асосида мустаҳкамлаб қўйилган.

Даромадлар манбалари белгиланиши ва улар маҳаллий бюджетларга тушиши қонун асосида мустаҳкамлаб қўйилиши маҳаллий ҳокимият органларининг мустақиллиги ва бюджетларни шакллантиришдан манфатдорлигини оширади. Бунда маҳаллий бюджетларга маблағлар келиб тушишининг регулятив манбалари белгиланган бўлиб уларнинг жумласига белгиланган меъёрлар бўйича давлат солиқларидан ажратиладиган маблағ ажратмалари киради.

Барча даражалардаги бюджетлар харажатларнинг йўналишлари аниқ белгилаб қўйилганлиги, шунингдек, қўшимча даромадларни тақсимлашда мустақилликка эга эканликлари жойлардаги ҳокимият органларининг бюджет маблағларини минтақавий ривожланиши дастурларига мувофиқ самарали сарфлаб бориш имкониятини беради.

Биз биламизки, давлатнинг молиявий фаолияти-бу давлат зиммасидаги функцияларнинг бажарилишини таъмин этиш йўлида ваколатли давлат органлари томонидан қонунларда белгилаб қўйилган тартибларда пул маблағларини тўплаш, тақсимлаш соҳасидаги тадбирлардан иборатдир.

Молиявий фаолият миллий даромадни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш йўли билан шахсий эҳтиёжларнигина эмас, шу билан бирга барча ижтимоий эҳтиёжларни ҳам қондириш зарурлиги юзасидан объектив жараёндир.

Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрдаги «Маҳаллий давлат идораларини тўғрисида»ги Қонунда маҳаллий давлат ҳокимият идораларининг молиявий фаолияти асослари белгилаб қўйилган.

Давлат молия идоралари билан ўзаро муносабатлар давомида барча корхоналар, бирлашмалар, фуқаролар ҳам қонунларга қатъий амал қилишлари лозим. Давлат идоралари томонидан молиявий фаолиятнинг амалга оширилишида белгиланган тамойилларга амал қилинади. Қонунийлик тамойилига амал қилиш молиявий муносабатлар барқарорлигини таъминлаш, давлат молия фаолиятдан кўзланган мақсад ва вазифаларнинг бажарилишига эришиш, оқибатда давлат молиявий ва иқтисодий қудратининг, қолаверса, мустақилликнинг мустаҳкамланишига хизмат қилади.

Молиявий фаолият турли даражадаги давлат ҳокимияти ва бошқарув идоралари томонидан амалга оширилади. Давлат молиявий фаолиятини амалга оширувчи идораларнинг ҳуқуқий ҳолатлари ва уларга юклатилган вазифалар уларга таалуққли қонунчилик ҳужжатларида белгилаб қўйилган.

Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрдаги «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги Қонуннинг «Маҳаллий давлат ҳокимияти фаолиятининг молиявий асоси» деб номланган 11-моддасида таъкидланганидек, Вилоят, туман, шаҳарнинг молиявий ресурсларини бюджет маблағлари, бюджетдан ташқари фондлар, аниқ мақсадга қаратилган фондлар, кредит ресурслари, шунингдек, республика бюджетидан ажратилган субвенция ва дотациялар ташкил этади.

Халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгаши ва вилоят, туман, шаҳар ҳокими тегишли ҳудудда ўзини-ўзи бошқаришни ривожлантиришга кўмаклашадилар, ўзини-ўзи бошқариш органларининг фаолиятини йўналтириб урадилар. Халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашининг

мол-мулки, бюджет маблағлари, бюджетдан ташқари фондларнинг ва аниқ мақсадга қаратилган фондларнинг маблағлари вилоят, туман, шаҳар мулкидир.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 11 февралдаги "Бюджет интизомига риоя қилиш устидан назоратни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 66-сон қарорда Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раиси, вилоятлар, шаҳар ва туманлар ҳокимлари, молия органлари ва бюджет муассасалари раҳбарларига бюджет интизомига қатъий амал қилинишини таъминлаш вазифасини юклаб, бюджет маблағларидан ноқонуний, бошқа мақсадларга сарфланиш ҳолатлари юз берса, улар шахсан жавобгар эканликлари ҳақида огохлантирилган. Мазкур қарорга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 15.11.2002 йил 393-сон қарорига мувофиқ ўзгартиришлар киритилган.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги назорат-тафтиш Бош бошқармаси ва унинг ҳудудий бошқармаларининг асосий вазифаси этиб молия органлари, бюджет муассасалари ва тижорат банкларини биринчи навбатдаги сарф-харажатларни маблағ билан таъминлаш ҳамда бюджет муассасалари ходимларига иш ҳақи, ижтимоий нафақалар, стипендияларни тўлаш муддатларига ва тўлиқлигига риоя қилиш, шунингдек, бюджет муассасаларига кўрсатиб ўтилган мақсадлар учун нақд пул бериш бўйича фаолияти устидан назорат ва мониторингни амалга ошириш белгилаб қўйилди.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999 йил 15 апрелдаги қарорига биноан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги қарорига асосан «Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисида»ги Кодексига 175-2 ва «Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексига» 184-1 моддалар орқали «Бюджет интизомини бузиш» тўғрисидаги бандлар киритилди.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий Жавобгарлик Кодексининг 175-2 моддасига асосан, бюджет интизомини бузиш, бюджет маблағларини

бюджетдан молиялаштириладиган муассасалар ва ташкилотларнинг сметаларида кўзда тутилмаган харажатларга йўллаш, шундай муассасалар ва ташкилотларда харажатлар қисми бўйича бюджетдан ажратилган маблағларнинг лимитлардан ортиб кетиши, штат-смета интизомини бузиш - каби хатти-ҳаракатларга йўл қўйган мансабдор шахсларга нисбатан энг кам иш ҳақининг беш бараваридан ўн бараваригача жарима солиш, шунингдек, бюджетдан молиялаштириладиган муассасалар ва ташкилотларга иш ҳақи, нафақалар, стипендиялар ва уларга тенглаштирилган бошқа харажатлар тўлови учун пул маблағлари бериш банкларнинг раҳбарлари ва бошқа мансабдор шахслари томонидан асоссиз равишда кечиктирилганлиги учун мансабдор шахсларга энг кам иш ҳақининг ўн бараваридан ўн беш бараваригача жарима солиш каби маъмурий чоралар кўриш ҳуқуқи назорат-тафтиш Бош бошқармасига берилди.

1.3. Маҳаллий бюджетлар даромадлари ва харажатлари лойҳасини тайёрлаш, куриб чиқиш ва тасдиқлаш

Бюджет қонунчилиги тақдим этилган бюджет лойиҳасини давлат ҳокимияти вакиллик идоралари томонидан кўриб чиқиш муддатини белгилайди. Улар кўриб чиқиш натижаларига кўра тақдим этилган ижро лойиҳасини тасдиқлайди ёки тузатиш ва тўлдириш учун қайтариб юборади.

Бюджет бўйича режалаштириш асослари мамлакат Конституцияси ва қонунлар билан белгиланади. Бюджет жараёни бюджетни шакллантиришнинг асосий шакли сифатида ҳокимият органларининг давлат бюджети ва унга қирадиган бюджетларни тузиш, кўриб чиқиш ва қабул қилиш, уларнинг ижросини назорат қилиш, шунингдек, уларнинг ижроси ҳақидаги ҳисоботларни тасдиқлаш бўйича қонун ҳужжатлари билан тартибга солинган фаолиятдан иборат.

Бюджет жараёни бюджет фаолиятининг қуйидаги босқичларни қамрайди:

- бюджет лойиҳасини тузиш;
- бюджетни кўриб чиқиш ва тасдиқлаш;
- бюджетни ижро этиш;
- бюджетнинг ижросини назорат қилиш;
- бюджет ижроси тўғрисида ҳисобот тайёрлаш.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ҳар йили Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган муддатларда келгуси молия йилига Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоят ва Тошкент шаҳар ҳокимлари бюджет сўрови олинаганидан кейин уч кунлик муддат ичида тегишли бюджетлар лойиҳаларини тузиш, ушбу лойиҳаларни тайёрлаш тартибини ва муддатларини белгилаш юзасидан қарорлар қабул қилади.

Қорақалпоғистон Республикаси бюджети ва маҳаллий бюджетлардан бюджет маблағлари олишга буюртмалар тузиш учун Қорақалпоғистон Республикаси бюджетидан, вилоятлар ва Тошкент шаҳар бюджетларидан

молиялаштириладиган бюджет маблағлари олувчиларга бюджет сўровлари юборади.

Келгуси молия йилига бюджетдан ажратиладиган маблағлар олишга буюртмалар Қорақалпоғистон Республикаси бюджетидан, вилоятлар ва Тошкент шаҳар бюджетларидан молиялаштириладиган бюджет маблағлари олувчилари томонидан жорий йилнинг биринчи июнидан кечиктирмай тегишли молия органларига тақдим қилади.

Қорақалпоғистон Республикаси бюджети, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимлари бюджет Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоят ва Тошкент шаҳар бюджетлари давлат бюджети қабул қилингандан кейин икки ҳафта муддат ичида тегишли равишда Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгаши ҳамда вилоят ва Тошкент шаҳар ҳокимият вакиллик томонидан;

- Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар таркибига кирувчи туманлар ва шаҳарлар бюджетлари -Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар бюджетлариқабул қилинганидан кейин бир ҳафталик муддат ичида туман, шаҳар ҳокимият вакиллик органлари томонидан;

- шаҳарлар таркибига кирувчи туманлар бюджетлари ва туман бўйсинувидаги шаҳарлар бюджетлари-белгиланган муддатларда маҳаллий ҳокимият юқори турувчи вакиллик органлари томонидан қабул қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети лойиҳасини тузишга доир ишлар Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан мувофиқлаштирилади ва амалга оширилади. Қорақалпоғистон Республикаси Молия вазирлиги, тегишли ҳокимиятлар молия бошқармалари Қорақалпоғистон Республикаси бюджети ва маҳаллий бюджетлар лойиҳаларини тузишга оид ишларини мувофиқлаштиради ва амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети лойиҳаси даромадлар ва харажатлар бўйича мамлакат ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри иқтисодиётни ривожланишининг макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнозига мувофиқ тузилади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети лойиҳасини тузиш жараёнида бюджет даромадларининг уларни ташкил этиш манбалари бўйича келиб тушиши прогнози ҳамда Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти макроиқтисодий ривожланиш параметрлари лойиҳасида назарда тутилган халқ хўжалиги тармоқларини ривожлантиришда нисбатларга риоя этиш учун харажатлар прогнозини белгилаш таъминланади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети лойиҳасида харажатлар назарда тутилган даромадлардан келиб чиқиб, тақчилликнинг чегара миқдори ҳисобга олинган ва уни қоплаш манбаи аниқланган ҳолда белгиланади. Кейинги йил учун мўлжалланган Қорақалпоғистон Республикаси бюджет лойиҳалари, маҳаллий бюджетлар лойиҳаларида назарда тутилган харажатларни қоплаш учун ўтган молия йилида тегишли бюджетлар натижалари бўйича ҳосил бўлган бюджет маблағларининг бўш турган қолдиқлар суммаси ҳам ишлатилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети Ўзбекистон Республикаси Олий малиси томонидан қабул қилиниб, унинг параметлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланганидан кейин Молия вазирлиги Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, Қорақалпоғистон Республикаси Молия вазирлиги, вилоятлар, ҳокимиятлари ва Тошкент шаҳар ҳокимияти, вилоятлар ва Тошкент шаҳар молия бошқармаларига қуйидаги маълумотларни етказди:

=> Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ҳокимиятлари ва Тошкент шаҳар бюджети даромадлари ва харажатлари ҳажмлари;

=> Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ҳокимиятлари ва Тошкент шаҳар бюджети айланма касса миқдорлари;

=> Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ҳокимиятлари ва Тошкент шаҳар бюджети тартибга солувчи умумдавлат солиқларидан ажратмалар нормативлари.

Бундай ахборот ва маълумотлар асосида Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ҳокимиятлари ва Тошкент шаҳар вакиллик органлари Давлат бюджети қабул қилинганидан кейин икки ҳафталик муддат ичида тегишли бюджетларни қабул қилишади. Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ҳокимиятлари ва Тошкент шаҳар бюджети қабул қилинганидан кейин тегишли молия органлари бир ҳафталик муддат ичида жойлардаги давлат солиқ хизмати органларига кўрсатилган бюджетлар тасдиқланган даромадлар ҳажмларини, ушбу бюджетлардан молиялаштириладиган ташкилотларга улар учун белгиланган бюджетдан ажратиладиган маблағлар ҳажмларини маълумот учун етказди. Республика ва вилоятларга қарашли туманлар ва шаҳарлар бюджетлари, шунингдек, шаҳар таркибига кирувчи туманлар бюджетлари қабул қилинганидан кейин бюджетлар кўрсаткичлари тегишли солиқ органларига ва тегишли бюджетлардан маблағларни олувчиларига шундай тартибда ва муддатларда етказди.

II Боб. Маҳаллий бюджетларни тузиш, унинг даромадлари ва харажатларини бошқариш ва бюджетлараро муносабатларнинг ҳозирги ҳолати.

2.1. Қарши туман маҳаллий бюджет даромадлари ва уларни шакллантириш механизми.

Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритгач суверен давлатнинг энг муҳим хусусиятларидан бири бўлган солиқлар тизимини аста-секин миллий хусусиятларини инобатга олган ҳолда ўзлаштирмоқда.

Маҳаллий бюджет даромадларининг асосий қисмини солиқлар ташкил этади. Давлат миқёсида солиқлар ЯИМнинг деярли учдан бир қисмини қайта тақсимлаб, бюджетга туширади ва у орқали давлатнинг ижтимоий зарурий харажатларини молиялаштиришга йўналтиради. Кейинги йилларда ресурс солиқларининг салмоғи анча ошмоқда. Бу эса ер, сув ва бошқа ресурслардан самарали фойдаланилишини таъминлайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов таъкидлаганларидек, «Давлат бюджети даромадларининг катта қисмини жойларга бериб, бюджетларни мустаҳкамлаш зарур. Бу ҳам минтақада мустақилликни ошириш, уларнинг ташаббускорлигини, бюджетнинг ижросидан манфаатдорлигини ва бу борадаги маъсулиятни ошириш имконини беради. Бундан ташқари, бу нарса маҳаллий бюджетларга тушумларнинг янги манбаларини қидириб топишни рағбатлантиради, жойларда бюджет интизомини мустаҳкамлайди»⁵.

Маҳаллий бюджетларнинг даромад қисмини шакллантиришнинг ҳозирги пайтда амалда бўлган тартиби қуйидаги камчиликларнинг олдини олишга имконият бермайди:

⁵Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохатларни чуқурлаштриш йўлида. Т.: Ўзбекистон. 1995.208 б.

- маҳаллий ҳокимият органлари томонидан йиғиладиган молиявий маблағлар, харажатларни қоплаш учун етарли бўлмайди, бу нарса маҳаллий инфратузилмани ривожлантириш имкониятларини сезиларли даражада пасайтиради;

- бюджет харажатларининг етмайдиган қисмини республика бюджети ҳисобидан тўлдириш маҳаллий ҳокимиятларнинг марказий органларига нисбатан бўлган қарамлигини кучайтиради;

- маҳаллий ҳокимият органлари маблағларга бўлган объектив ва асосланган эҳтиёжлардан келиб чиқиб, даромадларнинг қўшимча манбаларини излашга бўлган мустақилликни маълум даражада йўқотади.

Маҳаллий бюджет даромадларини шакллантиришнинг янги моделига бўлган зарурият бюджетни қайта ўзгартиришга олиб келган. Давлат бошқаруви тамойиллари ўзгаришлари билан бирга ҳозирги пайтда мақсадлар ҳамда бюджетни ҳудудий тартибга солиш тамойилларининг ўзгаришлари билан боғлиқдир.

Маҳаллий ҳокимият органлари маҳаллий бюджетга даромадлар келиб туришини ва ресурслардан мақсадли фойдаланишдан манфаатдорлар, чунки жойларда иқтисодиёт ва маданиятнинг ўсиш суръатлари маҳаллий резервларни сафарбар этишга, маблағларни режали сарфлашга доир ишларни ташкил этишга бевосита боғлиқ бўлиб, бу эса, ўз навбатида, умуман Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджетини муваффақиятли бажаришга имкон яратади.

Ўзбекистон Республикаси маҳаллий бюджетлари томонидан харажатларни амалга ошириш учун даромадларга эга бўлиши керак. Шунинг учун маҳаллий бюджет даромадларини шаклланишининг амалдаги ҳолати ва ушбу жараёндаги даромад манбаларини таҳлил қиладиган бўлсак, авваломбор, даромадларнинг шаклланишига эътибор бериш лозим. Маҳаллий бюджет даромадларининг манбалари таркиби қуйидаги чизмада берилган.

Маҳаллий бюджет даромадларининг манбалари

Маҳаллий бюджетларнинг ўз даромадлари шаҳарларда 30-40 фоизни, қишлоқ жойларда 10-20 фоизни ташкил этади, қолган қисмини ажратма даромадлар ташкил этади. Албатта, маҳаллий иқтисодиёт қанчалик ривожланса даромадлар кўпаяди, маҳаллий бюджетнинг ўз даромадлари қанча кўпайса, унинг имконияти шунчабарқарорлашади. Маҳаллий бюджетнинг ўз даромадлари асосан маҳаллий солиқлар ва йиғимлар, умумдавлат солиқларнинг ажратмаларидир.

2.1.1-жадвал.

**Карши тумани маҳаллий бюджетининг даромад кўрсаткичлари миқдори
(сўмда)**

№	Даромадлар таркиби	2010 йил	2011 йил	2012 йил	2013 йил
1	Қўшилган қиймат солиғи	148 907 524	195 285 479	240 254 892	287 200 233
2	Фойда солиғи	34 603 961	52 992 585	83 282 503	71 790 717
3	Жисмоний шахслар даромад солиғи	55 827 031	83 029 636	49 342 638	119 234 524
4	Ер солиғи	13	16	19	28

		564 883	718 593	241 402	121 758
5	Ягона солиқ	13	21	26	33
		914 595	573 319	491 896	531 378
6	Юридик шахслар мол-мулкига солинадиган солиқ	35	32	45	71
		868 127	919 811	912 360	823 122
7	Жисмоний шахслар мол-мулкига солинадиган солиқ	735 444	926 905	4 023 003	5
					777 330
8	Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахсларга солиқ	2 683 235	3 884 109	5 868 845	8
					945 232
9	Сув ресурслари учун солиқ	1 731 753	2 155 043	2 962 490	3
					713 397
10	Ободонлаштириш солиғи	15 517	56	76	92
		878	314 573	428 202	265 828
11	Давлат божи	1 029 258	1 807 446	2 743 496	4
					267 709
12	Бозорлар даромадидан тушум	703 375	881 335	1 290 838	3
					925 635
13	Алкоголли маҳсулотлар билан чакана савдо йиғими	239 498	315 020	488 241	767 164
14	Қимматбаҳо металллар ва тошлардан тайёрланган буюмлар йиғими	3 159 232	5 999 928	4 335 189	13 013
15	Бошқа солиқ ва даромадлар	10	12	12	14
		832 658	802 113	323 440	435 368
16	Бензин, дизел ёқилғиси солиқ	7 527 980	10	14	20
			473 660	457 305	106 652
17	Йиғимлар ва турли солиқсиз даромадлар	1 254 844	1 242 861	3 233 636	4
					476 497
	Даромадлар жами	356 363	501 625	594	774

		491	713	031 687	976 588
--	--	-----	-----	---------	---------

Шуни эътиборга олган ҳолда 2010-2013 йилларда дастлаб Қарши тумани бюджети даромадлари динамикасини, сўнгра бюджет харажатлари динамикасини миқдор ва улуш жиҳатдан Қарши тумани маҳаллий бюджети бўйича бюджет ресурслари динамикасини -жадвалда кўрсатилиб ўтилган.

Қарши тумани маҳаллий бюджети даромадлари таҳлили шуни кўрсатадики, даромадларни шакллантиришда асосий манба бўлган тўғри ва эгри солиқлардаги ўзгаришлар айниқса эътиборга лойиқдир. Яъни бу солиқлар бўйича 2013 йил ва 2010 йиллар ўзаро нисбати ўрганилганда, 2013 йилда 2010 йилга нисбатан асосан миқдорида ва улуш жиҳатдан ҳам жами 418613 сўмга ёки 2,2 мартага ўсганлигини кузатиш мумкин.

Масалан, қўшилган қиймат солиғи бўйича 138293,6 минг сўмга ёки 2 мартага, ер солиғи бўйича 14556,6 минг сўмга ёки 2,1 мартага, юридик шахслар мол-мулкига солинадиган солиқ бўйича 35955,4 минг сўмга ёки 2,1 мартага, жисмоний шахслар мол-мулкига солинадиган солиқ бўйича 5042,1 минг сўмга ёки 7,4 мартага, ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи бўйича 76748,3 минг сўмга ёки 5,9 мартага, Давлат божи бўйича 3238,4 минг сўмга ёки 4,1 мартага, бозорлар даромадидан тушум бўйича 3222,6 минг сўмга ёки 5,6 мартага, алкогольли маҳсулотлар билан чакана савдо қилиш ҳуқуқи учун йиғим бўйича 522,7 минг сўмга ёки 3,3 мартага ўсганлигида кўриш мумкин.

Бюджет субвенциялари ва бюджет дотациялари Қорақалпоғистон Республикаси бюджетига ва маҳаллий бюджетларга давлат бюджетининг тасдиқланган чегара доирасида берилади. Бунда қуйидаги кўрсаткичлар эътиборга олинади:

=> ўзининг даромад базасини ҳисобга олганда территориянинг молиявий аҳволи;

=> иқтисодий-ижтимоий, экологик, демографик ва бошқа умудавлат вазифалар ва дастурлар;

=> минтақалар бўйича товар ва хизматларнинг баҳосидаги фарқ;

=> ҳар бир минтақада яшовчи аҳоли сони;

=> минтақада жойлашган корхона, ташкилот ва муассасаларнинг бюджет маблағларига бўлган эҳтиёжи;

=> минтақалараро молиявий баланслаштиришда эътиборга олинadиган бошқа факторлар.

Маҳаллий солиқлар ва йиғимлар жорий этилган пайтдан шу кунга қадар улар таркибида ўзгаришлар нафақат сон жиҳатдан, шунинг билан биргаликда, моҳият жиҳатидан ҳам кенг кўламли ўзгаришларга эришилди. Бугунги кунга келиб уларнинг янги турлари жорий этилди ва амалиётда самарали қўлланилиб келинмоқда. Шу ўринда шуни айтиб ўтиш керакки маҳаллий бюджетлар даромадлари Давлат бюджети даромадларида юқори салмоққа эга.

2.1.2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси маҳаллий бюджет даромадларида маҳаллий солиқларнинг салмогининг тахлили, % ларда

Курсаткичлар	2010 йил	2011 йил	2012 йил	2013 йил
Республика маҳаллий бюджети даромадлари жами	100	100	100	100
Жумладан: жами маҳаллаий солиқлар	35,8	36,8	37,7	38,2

Республика маҳаллий бюджети ресурсларида маҳаллий солиқлар улушини таҳлил киладиган бўлсак, маҳаллий солиқлар улушининг ушиб боришини куришимиз мумкин. Бу курсаткич 2012 йилда 37,7% ёки 2010 йилга нисбатдан 1,9%га, 2011 йилга нисбатдан 0,9% га усган. 2013 йилда эса 38,2% ни ташкил қилган.

Республикаимиз солиқ тизимида мавжуд маҳаллий солиқ ва йиғимларга хос бўлган умумий хусусиятларнинг айримлари сифатида қуйидагиларни қайт этиш мумкин:

- маҳаллий солиқлар ва йиғимлар маҳаллий давлат ҳокимияти идоралари тасарруфида бўлган ҳудудлар эҳтиёжи учун ишлатилади;
- маҳаллий солиқларнинг асосий қисми маҳаллий бюджетларнинг бевосита ўзлари томонидан жорий этилади;
- маҳаллий солиқлар ва йиғимлар нинг ҳуқуқий жихатдан тартибга солишда маҳаллий бюджетларга бир қадар ваколатлар берилган бўлсада, республика қонунчилиги билан ҳам ҳисоблашишини талаб этади.

Шунингдек, маҳаллий солиқ ва йиғимларнинг муҳим хусусиятларидан бири, уларни белгилаш усулига кўра икки гуруҳга, яъни республика қонунчилиги билан жорий этиладиган ва маҳаллий давлат ҳокимияти идоралари қонунчилиги билан жорий этиладиган маҳаллий солиқлар ва йиғимларга бўлинишидир.

Давлат бюджети даромадларини шакллантиришда солиқлар ва йиғимларни бюджетга ўз вақтида тўлиқ ўтказилишини таъминлаш тўлов интизомини мустаҳкамлашни талаб этади. Бу вазифанинг тўлиқ ҳал этилмаганлиги солиқ сиёсати таъсирчанлиги ва самарадорлигининг паст эканлигидан, солиқларнинг ўз функцияларини тўлиқ бажармаётганлигидан далолат беради.

Давлат бюджети даромадларига таъсир қилувчи омиллар жуда ҳам кўп, уларга қуйидагиларни мисол қилиш мумкин:

- макроиқтисодий кўрсаткичлар яъни ялпи ички маҳсулот ҳажми, нархларнинг ўсиш даражаси, аҳолининг иш билан бандлиги ҳамда аҳоли даромадлари;

- давлатнинг фискал сиёсати, яъни солиқ ставкаларини ўзгартириш, улар

бўйича имтиёзлар бериш, харажатларни камайтириш ёки кўпайтириш;

- бошқа омиллар.

Давлат бюджети тўловлари ўз вақтида амалга оширилмаслиги давлат учун зарур бўлган даромадларнинг ўз вақтида олинмаслигига ва бунинг натижасида давлат харажатларини молиялаштиришда жиддий муаммоларнинг юзага келишига сабаб бўлади. Бюджетга тўловларнинг тўлов интизомини мустаҳкамлаш йўли билан ўз вақтида ўтказилишини таъминлаш масаласи илмий жиҳатдан ўзининг тўлиқ ечимини топмаган десак бўлади.

Бугунги кунда маҳаллий бюджетлар даромадларини солиқ юкини ўстириш ҳисобига кўпайтириш яхши самара бермайди. Шунинг учун солиқ имтиёзларини қисқартириш ва бюджет муолажаларини такомиллаштириш, шунингдек, маҳаллий ва умумдавлат солиқ ва йиғимларни тўплашни таъминлайдиган тўлов интизомига риоя қилиш ҳисобига маҳаллий бюджетлар даромадларини кўпайтириш мумкин.

Солиқ сиёсатининг асосий йўналишлари ҳам давлат учун, ҳам бозор қатнашчилари фаолият кўрсатиши учун шароитни таъминлаши керак, шунинг учун солиқ тизимидаги иқтисодий ислоҳатларни давом эттириш мақсадга мувофиқ бўлади. Бунда солиқ ислоҳатларининг устивор йўналишлари маҳаллий бюджетлар даромад базасини кўпайтиришга қаратилган бўлишигина эмас, балки ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун тадбиркорларни ва ишбилармонларини фаоллигини ошириш лозим.

Маҳаллий бюджетлар даромад базасини кўпайтириш учун солиқ ислоҳатларини янада чуқурлаштириш лозим. Жумладан:

- солиқ қонунларини янада аниқлаштириш, солиққа доир хужжатларини соддалаштириш мақсадида уни такомиллаштириш;

- солиққа тортиш базасини кенгайтириш, солиқ ставкаларини камайтириш;

- айрим солиқ тўловчилар билан бўладиган солиқ муносабатларда нейтралликни таъминлаш, қатор солиқ имтиёзларини қайта кўриб чиқиш ва бекор қилиш, бир хил солиқ базасига эга бўлган солиқларни бирлаштириш;

- қонун хужжатларига риоя қилишда қаттиқ, тезкор назоратни белгилаш, фуқаролар ва ташкилотларни солиқ тўлаш бўйича масъулиятини оширишдан иборат.

Иқтисодиётимиз барқарорлиги унинг йўналиши, бюджет тизимининг мустаҳкамлиги бевосита молия-солиқ идоралари фаолиятининг самарадорлигига боғлиқдир. Вилоятларда иқтисодий ислохотлар амалга оширилиб сезиларли натижаларга эришилмоқда, ишлаб чиқариш ҳажмлари барқарорлашиб пул инфляцияси пасайиб бормоқда. Барча соҳалар қатори молия-бюджет сиёсатида ҳам туб ўзгаришлар амалга ошмоқда, шу билан бир қаторда молия тизими ходимларининг вазифалари ҳамда маъсулиятлари ҳам ошиб бормоқда.

Маҳаллий солиқлар бўйича «солиқ боқимандалиги» муаммосини ечиш учун:

◆ муддати ўтган «солиқ боқимандалиги»ни ошишигига олиб келганда солиқ тўлашни схемалар қўллаш амалиётидан воз кечиш;

◆ катта қарздорлиги бўлган солиқ тўловчилар билан солиқ постларини

ташкил қилиш, маъмурий бошқарув аппаратига солиқ вакилларини киритиш билан алоҳида шўлар олиб бориш;

◆ солиқлар бўйича қарзлари жуда кўп бўлган шароитда корхона ва ташкилотларга нисбатан банкротлик муолажасини қўллаш;

◆ мулкдорларни ва муассаса раҳбарларини бюджетга солиқ

тўлаш маъсулиятини белгилаш;

◆ «солиқ боқимандалиги» кўп бўлган тақдирда солиқ тўловчиларнинг мулклари юзасидан алоҳида ишлар олиб боришдан иборат.

Республикамизда бюджет сиёсатини олиб боришда фақатгина солиқ ислохотларини чуқурлаштирилмаяпти, балки маҳаллий бюджетлар тушумларини кўпайтиришнинг бошқа йўллари изланмоқда.

Жумладан:

- маҳаллий ҳокимият органларига бўйсинадиган корхона ва ташкилотларни хўжалик фаолиятларининг иқтисодий

2.2. Қарши туман маҳаллий бюджет харажатларининг таркибий тузилиши ва уларни бошқариш.

Маълумки, республикамиздаги иқтисодий ва ижтимоий жараёнларнинг ривожини маҳаллий бюджетлар харажатлари қисмида ўзининг ёрқин ифодасини топади. Маҳаллий ҳокимият органларининг асосий вазифаси шу минтақадаги иқтисодий-ижтимоий ривожлантириш режаларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишдан иборат. Асосан, янги туманларда аҳоли сонининг ўсиши, турар жой-коммунал хўжаликни ривожлантириш тадбирларини амалга ошириш маҳаллий бюджетлар харажатларини ўсишини талаб этади. Маҳаллий бюджет харажатларнинг ўсиши янги қурилишлар қурилиши билан, турар-жой ва маданий-маиший объектларни сақлаш харажатларини ўсиши билан боғлиқ бўлади.

Маҳаллий бюджетлар орқалимаҳаллий ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий жихатдан ривожлантиришни молиявий манбалар билан таъминлаб борилади. Давлат бюджети харажатларининг таркибида эса маҳаллий бюджет харажатларининг солмоғи ошиб бормоқда, яъни у 1991 йилда 48,2 % дан 2013 йил 55 % га етди. Буни куйидаги жадвалда қуришимиз мумкин.

2.2.3-жадвал

**Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети харажатлари таркибида
махаллий бюджет харажатларининг салмоғи**

Курсаткичлар	2009 й	2010 й	2011 й	2012 й	2013 й
Давлат бюджети харажатлари	100	100	100	100	100
Маҳаллий бюджет харажатлари	54,5	55,4	55,4	55	55

Жадвал маълумотларидан куришиб турибдики, 2009 йилда давлат бюджети харажатлари 54,5 %ни, 2013 йилда эса 55 % ни ташкил қилган

Айтиб ўтиш керакки, алоҳида маҳаллий бюджетларнинг харажатлар таркиби бир хил бўлмади ва шу минтақадаги турли даражада бўлган хўжалик ва идораларнинг ҳажмига боғлиқ бўлади. Шунинг учун вилоят, шаҳар, туман бошқарув органларига бўйсинадиган маҳаллий саноат, турар жой-маиший хўжалик, савдо муассасаларининг маҳаллий бюджет харажатларидаги салмоғи анчагина. Вилоят, шаҳар, туман бошқарув органларига асосан ижтимоий-маданий муассасалар бўйсинади, шундан келиб чиққан ҳолда, маҳаллий бюджет харажатларининг 50 фоизи ижтимоий-маданий тадбирларни молиялаштиришга йўналтирилади.

Қорақалпоғистон Республикаси бюджети ва маҳаллий бюджетлардан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қуйидагиларга мўлжалланган харажатлар молиялаштирилади:

- => фан, таълим, маданият, соғлиқни сақлаш, жисмоний тарбия ва спорт;
- => ижтимоий таъминот;
- => аҳолини ижтимоий ҳимоялаш;

=> Қорақалпоғистон Республикаси давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ҳамда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини

таъминлаш;

=> иқтисодиёт тури тармоқларининг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри бюджет ташкилотларини сақлаш;

=> қонун ҳужжатларига мувофиқ иқтисодиёт тармоқларини ривожлантиришнинг мақсадли дастурлари ва тадбирларни амалга ошириш;

=> қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа мақсадлар.

Давлат бюджети харажатларини молиялаштириш режасини ва бюджет мажбуриятлари лимитини бюджет маблағларини (ассигнованиялари) тақсимловчиларига ва бюджет маблағи олувчиларига Давлат бюджети харажатларининг иқтисодий таснифи, вазифа жиҳатидан таснифи, ташкилий таснифи кўрсаткичлари кўрсатилган ҳолда, Давлат бюджети харажатларини молиялаштириш режасини ва бюджет мажбуриятлари лимитини тўғрисидаги билдиришнома шаклда етказишни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Республикамизда бозор иқтисодиётига ўтишнинг дастлабки даврида ҳам, ислохотларнинг ҳозирги босқичида ҳам аҳолининг даромадларини ҳисобга олиш ва тиббий хизматга бўлган талабни қондиришни ижтимоий ҳимоянинг бир тури сифатида қарашимизга тўғри келади. Соғлиқни сақлаш тизимини ривожлантириш ва бу соҳада фаолият кўрсатаётган ходимларни ўз вақтида ва тўлиқ молиявий таъминлаш зарурдир.

Юртимизда соғлиқни сақлаш соҳаси олдида икки асосий вазифа турибди, бир томондан, тармоқ молиявий асосини кенгайтириш зарурати, иккинчи томондан, соғлиқни сақлашни интенсив ривожланиш усулига ўтказишдир. Тармоқнинг тиббий суғурта тамойили соғлиқни сақлашнинг иқтисодий таянчлари тўла рўёбга чиқарилиши учун шароит яратиш, тармоқни молиялаш манбаларини кенгайтиришга қаратилган соғлиқни сақлашни молиявий захираларини шакллантириш механизминини яратиш имконини беради, шунингдек, бир қатор муаммолар-ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий муаммолар ҳал этилишига ёрдам беради.

Соғлиқни сақлашни молиявий таъминлашнинг амалдаги тизимини

такомиллаштиришнинг муҳим йўналиши бўлиб, тармоқни молиявий захираларни шакллантириш устидан назорат самарадорлигини ошириш кўринади. Бундай шароитда фаолият кўрсатиш хўжалик ҳисобида тиббий ёрдам кўрсатишнинг яна бир асосий тамойиллардан бири бўлган ўз-ўзини молиялаштириш тартибини ҳаётга тадбиқ қилишдан иборат.

Мазкур тартиб асосида мустакил меҳнат фаолияти кўрсата оладиган соғлиқни сақлаш муассасалари эндиликда тўлиқ равишда ўз фаолиятининг тиббий ва иқтисодий натижалари учун ўзлари жавобгар бўлиб қоладилар. Чунки, эндиликда тиббий муассаларнинг иқтисодий соҳадаги пировард натижалари уларнинг сифатли тиббий ёрдам кўрсатишлари билан чамбарчас боғлиқ бўлиб қолади.

Давлат томонидан соғлиқни сақлаш тизимини молиялаштириш самарадорлигини ошириш бу соҳани таркибий тузилишини ўзгартиришни такозо қилади. Бу борада икки йўналишни кўриб чиқиш мумкин. Биринчиси-маблағларни тиббий хизматнинг энг самарали ва кам харажатли шаклларига қайта таксимлаш, яъни биринчи бўғин-амбулатор даволаш ва поликлиникаларни ривожлантиришга йўналтириш. Иккинчиси-соғлиқни сақлаш соҳасига бюджет маблағларини умумлаштириш. Соғлиқни сақлаш соҳасини ривожлантиришга комплекс ёндашув, шунингдек, тармоқ молиявий асосини шакллантиришга молиялаштиришнинг турли манбаларини - корхона, ташкилот ва аҳоли, бюджет маблағларини жалб этиш заруратини назарда тутаяди, бу жамият қайта ишлаб чиқариш қатнашчилари манфаати билан боғлиқдир.

Соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш асосий бўлимларидан бири-тармоқни молиялаштиришнинг янги моделини ишлаб чиқишдан иборат. Соғлиқни сақлашни молиявий таъминлашни мўътадил-лаштириш бўйича вазифаларни ҳал этиш, нафақат назарий томондан тан олинishi билан, балки саломатлик муҳофазасига тўлақонли ёндашув амалиётида рўёбга чиқарилиши керак.

2.2.5-жадвал

**Давлат бюджетидан 2011-2013 йилларда соғлиқни сақлаш
учун ажратилган маблағлар (Млн.сум)**

№	Тадбирлар номи	2012 й	Рес бюд	Мах бюд	2013 й	Рес бюд	Мах бюд	2012 йилга нисбатд ан % да
I	Харажатлар	3491, 8	1172	2319, 8	6070, 1	2231, 8	3838, 3	173,8
1	Тиббиёт ходимлари ва хайдовчиларн инг иш хакини фондини ошириш	784,2	0	784,2	1926, 6	0	1926, 6	245,7
2	ТТЁ хизматини автотранспори , алока хизмати. юмшок мебиллар билан жихозлош	1747, 8	1172	575,8	2927, 6	2231, 8	695,8	167,5
3	ТТЁ хизмати учун берилган объектларни капитал	959,8	0	959,8	1215, 9	0	1215, 9	126,7

	таъмирлаш учун							
II	Касалхоналар, поликлиникал ар, амбулатория ва бошка тиббиёт муассасалари ни даволаш ва ташхиз жихозлари билан янгилаш	7713, 9	3466, 9	4247	8099, 7	3640, 3	4459, 4	105,0
III	“Она ва бола скрининги” маркази учун лаборатория жихозларини сотиб олиш	1331, 4	1331, 4	0	1995, 2	1995, 2	0	149,9
IV	Республика тиббий марказларини замонавий жихозлар билан таъминлаш	858,6	858,6	0	901,5	901,5	0	105,0
V	Касалхоналар, поликлиникал ар,	7091, 6	1999, 8	5091, 8	7446, 2	2099, 8	5346, 4	105,0

	амбулатория ва бошка тиббиёт муассасаларид а капитал таъмирлашни утказиш							
VI	Уз.Р. нинг кафолати асосида чет эл компаниялари дан тугридан- тугри швртномалар асосида кечиктириш шарти билан медикоментла р сотиб олиш	0	0	0	5470	5470	0	
VII	“Саломатлик- 2” проекти буйича божхона туловлари, декларация ККС учун хамкорларга молиялаштир иш	0	0	0	1104, 1	1104, 1	0	
VII	XXРнинг	0	0	0	780,5	780,5	0	

I	кредити буйича юк хати харажатлари							
	Хаммаси:	20487 ,3	8828, 7	11658 ,6	31867 ,3	18223 ,2	13644 ,1	155,5

Демак, соғлиқни сақлаш тизими учун ажратиладиган маблағларни сарфлашда, профилактика тадбирлари устивор бўлиши керак. Бу соҳада амбулатория-поликлиникалар харажатлари салмоғини ошириш, қишлоқ фельдшерлик пунктларининг ролини кучайтириш, якка врачлик фаолиятини янада ривожлантириш, Орол бўйида яшовчи аҳолини ижтимоий ҳимоясини кучайтириш, оналар ва болалар соғлиғини ҳимоя дастурларининг молиялаштириш устувор йўналишда бўлиши керак.

Маҳаллий бюджет харажатларининг ўзига хос хусусиятлари ва уларни тегишли даромадлар билан таъминланиш масалалари долзарбдир. Айрим минтақа харажатлари билан минтақаларнинг ЯИМ ни яратишда ҳиссаларини қиёслайдиган бўлсак, унда солиштирма ҳиссасининг номувофиқлиги кўзга ташланади.

Бюджет харажатларини кассали ижро этиш босқичда белгиланган тартибда ва чегараланган маблағлар доирасида, тасдиқланган харажатлар сметасига асосан қабул қилинган бюджет мажбуриятларини тўлови амалга оширилади. Давлат бюджетидан мажбуриятларнинг тўлови белгиланган тартибда расмийлаштирилган бюджет маблағи олувчиларининг тақдим қилган ва бюджет мажбуриятларни ижросини тасдиқловчи хужжатлар асосида харажатларни амалга оширилади. Давлат бюджети ижтимоий функцияларининг қисқариши тўғрисидаги хулоса ижтимоий ҳимоя харажатларининг динамикасидан келиб чиқади.

Ижтимоий соҳа харажатларининг 80% фоизи ва аҳолини ижтимоий ҳимоялаш харажатларининг 100% фоизи маҳаллий бюджетлардан амалга

оширилади. Куйидаги жадвалнинг таҳлил натижалари шуни курсатадики 2006-2013 йиллар давомида бюджет харажатларининг ЯИМ таркибидаги улуши 36,3% дан 25,0% гача камайган. Ижтимоий-маданий тадбирлар харажатлари салмоги эса 17,6% дан 9,7% га тушган

2.2.6-жадвал

**Ўзбекистон Республикасида ижтимоий соҳа харажатларининг
ЯИМ**

таркибидаги салмоги

(фоиз ҳисобида)

Курсаткичлар	2006 й	2007 й	2008 й	2009 й	2010й	2011 й	2012 й	2013 й
ЯИМ	100	100	100	100	100	100	100	100
Бюджет харажатлари,	36,3	32,1	34,4	30,7	29,0	26,7	25,8	25,0
Шундан:								
Ижтимоий- маданий тадбир жаражатлари	12,6	11,5	12,3	11,7	10,4	10,1	9,8	9,7
Маориф	7,7	7,3	7,7	7,4	6,7	6,8	6,7	6,6
Согликни саклаш	3,6	3,1	3,1	2,8	2,6	2,6	2,5	2,5
Фан. Маданият. Ахборот харажатлари	0,9	0,7	0,9	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5
Ижтимоий таъминот	0,5	0,4	0,4	0,8	0,4	0,1	0,1	0,1

Маҳаллий бюджетларни асосий қисми иқтисодиёт ва ижтимоий-тадбирларни молиялаштириш йўналтирилади. Тасдиқланган бюджетда

кўзда тутилган тадбирларнинг ўз вақтида ва тўла молиялаштиришни амалга ошириш молия органларининг асосий вазифаси бўлиб ҳисобланади. Бу вазифани бажариш учун молиялаштириш ёки маблағ билан таъминлаш ва бюджет харажатларининг тайинланиши бўйича амалга ошириш, бухгалтерия ҳисобини тўғри ташкил қилиш лозим бўлади.

Давлат бюджетидан молиялаштириш (маблағ билан таъминлаш) деганда бюджет маблағларини бошқарувчиларга тасдиқланган бюджетда кўзда тутилган харажатларни амалга ошириш учун бюджетдан маблағ бериш тушунилади. Давлат бюджетидан молиялаштириш икки хил усул билан амалга оширилади:

◆◆◆ бюджетдан маблағ олиш учун тайинлаш сертификатини тузиш йўли билан кредит очиш;

◆◆◆ бюджетдан маблағ олиш учун тайинлаш сертификатини тузмасдан тўлов топшириқномаларини тузиш йўли билан маблағ ўтказиб бериш.

Ўзбекистон Республикасининг республика бюджети ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси бюджети бўйича бюджет маблағларини бош бошқарувчилари бўлиб вазирликлар, идоралар ва бошқа марказий ташкилотларнинг раҳбарлари ҳисобланади. Маҳаллий бюджетлар бўйича бюджет маблағларини бош бошқарувчилари бўлиб ҳокимиятларнинг бошқармаси бошлиқлари ҳисобланади.

Хукуматимиз томонидан ижтимоий жараёнларни давлат, хўжалик субъектлари ва аҳоли ўртасида мавжуд бўлган иқтисодий муносабатлар асосида мувофиқлаштириш бўйича муҳим тадбирлар амалга оширилди. Мустақиллик йилларида ижтимоий соҳа ўз фаолиятининг ижтимоий-иқтисодий мазмуни ва бажарадиган вазифалари, ташкилий тузилиши, бошқарилиши ва молиявий таъминланиш механизми бўйича тубдан ўзгарди. Республикамизда кейинги йиллар мобайнида ижтимоий соҳани ривожланишини рағбатлантирувчи муҳим қонуний хужжатлар қабул қилинди.

Дарҳақиқат, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 14-моддасида белгилаб қўйилганидек, «Давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб, ижтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга оширади». Республикамизда янги вазифаларни аниқ белгиланган ҳолда, мазкур соҳанинг бошқариш ва молиялаштириш тизимлари ўзгартирилди.

2.2.7-жадвал

**Давлат бюджетидан 2011-2013 йилларда аҳолини ижтимоий
химоялаш учун ажратилган маблағлар**

(минг сумда)

Курсаткичлар	2011 йил	2012 йил	2013 йил
Аҳолини ижтимоий химоялаш	174249,6	219473,3	278372,3
Шу жумладан:			
Ижтимоий аҳамиятга эга хизматлар уртасидаги фарқни коплаш учун	25867,1	21779,5	15979,9
Нафақа ва моддий ёрдам	137814,2	163282,1	212864
Бюджетдан ташқари пенсия жамганмасига дотация			28600
Иситиш мавсумига тайёргарлик		7659,2	3595,2
Бир марталик Давлат рағбатлантириш ва мукофатлар туловлари буйича харажатлар			

Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётининг асосий ижтимоий вазифалари қуйидагиларда ўз ифодасини топади:

- => инсонларнинг моддий ва маънавий фаровонлигига эришиш;
- => кишиларнинг меҳнат фаолияти жараёнида камолотга етишиш;
- => ижодкор инсон бўлишига эришиш;
- => кишиларнинг маданий-маиший ҳаёт шароитларини яхшилаш.

Бу вазифаларни ҳал қилишда ижтимоий соҳани ривожлантириш ва унинг инфратузилмасини такомиллаштириш асосий омил бўлиб хизмат

қилади. Ижтимоий соҳа - инсонларнинг турмуш даражасини, аҳоли фаровонлигини, фуқароларнинг истеъмолини аниқловчи ҳамда бевосита бири-бирига боғлиқ корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар мажмуидир.

III. Ўзбекистон Республикаси маҳаллий бюджетларининг ҳозирги замон муаммолари ва улвнинг ечимлари

Ҳозирги даврда қуйи даражадаги бюджетларнинг юқори даражадаги бюджетлар ва идораларга қатъий маъмурий бўйсиниши амалиёти ўрнига турли даражадаги бюджетларнинг ўзаро муносабатлари қарор топди, бюджетларнинг ўзлари эса ўзгача молиявий мазмун касб этди.

Маҳаллий бюджетлар харажати ошиб бораётган ҳозирги кунда ҳукумат томонидан уларни даромадларини мустаҳкамлаш билан боғлиқ бириктирилган даромадлар сони кўпайтириб борилди, тартибга солувчи солиқлардан ажратмалар миқдори ошириб борилди. Бу ўз навбатида, маҳаллий бюджетлар даромадларини ошишига, демак, уларнинг ҳудудларида яратилаётган миллий даромадларини тақсимлашдаги ўрнини ошишига олиб келади.

Республикада бозор муносабатлари шароитида амалга оширилаётган иқтисодий ўзгаришларни таъминлашдаги жараёнлар, жумладан, бюджет ижросининг бажарилишини қатъий таъминлашда, бюджетдан биринчи даражали устивор ижтимоий харажатларни молиялаштиришда ва бюджет маблағларидан мақсадли, самарали фойдаланишда бюджет интизомини мустаҳкамлаш борасида олиб борилаётган чора-тадбирларни янада такомиллаштириш лозим. Бунинг учун, биринчи навбатда, ҳар қандай харажатлар мажбуриятининг уч таркибий қисмга-қонун билан тартибга солиш, молиялаштириш ва маъмурий бошқаришга бўлинишига эътибор бериш зарур.

Бугунги кунда харажат ваколатларининг республика ва маҳаллий бюджетлар ўртасида чегараланиши тизимлашмаган шаклга эга. Молия вазирлиги ва маҳаллий молия органлари ўртасидаги келишмовчиликлар маҳаллий бюджетлар харажатларини режалаштириш вақтидаёқ пайдо бўлади. Маҳаллий бюджетлар харажатларини режалаштираётганда Молия

вазирлиги ўз имкониятларидан, яъни режалаштирилаётган даромадлардан келиб чиқади.

Юкоридагиларни умумлаштирган ҳолда, тартибга солувчи солиқларнинг таклиф қилинаётган узоқ муддатли нормативларга асосланган тақсимот тартибидаги қуйидаги афзалликларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- бюджет ошкоралигининг ошиши;
- маҳаллий бюджетлар даромад қисмини барқарор ва бир маромда шаклланиб боришининг таъминланиши;
- маҳаллий бюджетлар тахминларининг яхшиланиб, янада реаллашувининг таъминланиши;
- солиқ тушумларини кўпайтиришга қизиқишнинг кескин ортиши ва бюджет боқимандаларини қисқартирилиши учун ҳамда солиқ салоҳиятининг ошиши учун замин яратилиши;
- бюджет параметрларини ишлаб чиқишдаги келишувчилик амалиётининг кескин камайиши учун шарт-шароитнинг яратилишидир.

Шу билан бирга режадан ортиқча солиқ тушумларини маълум вақт мобайнида тасдиқланган ягона норматив асосида тақсимлаш, бир томондан режадан ортиқча солиқларни йиғишда манфаатдорликни оширади ва иккинчи томондан эса республика ва маҳаллий бюджетларнинг даромад базаларини мустаҳкамлайди ҳамда субвенциялар ҳажмини камайтиради.

Хулоса ва таклифлар

Иқтисодиётни эркинлаштириш жараёни, бозор механизмининг такомиллашиши, ислохотларнинг тобора чуқурлашиб бориши ҳар бир иқтисодий жараённи чуқур таҳлил қилишни тақозо қилмоқда. Республика ва маҳаллий бюджетларнинг бажарилиши устидан молиявий назорат самарадорлигини ошириш муаммолари белгиланган параметрлар доирасида харажатларни амалга ошириш, бюджетлар ўртасидаги ўзаро муносабатларни шакллантириш, бюджет маблағлари билан амалга ошириладиган операцияларнинг ҳисобини юритишда катта аҳамият касб этади.

Давлат бюджети харажатлари, давлат харажатларини ташкил этишга оид тамойиллар, маблағларни мақсадли тақсимлаш, тежамкорлик режимиغا қатъий амал қилиш, давлат молия-бюджет интизомига амал қилинишига эришиш мақсадида самарали молиявий назорат тизимиغا эга бўлиш лозим.

Бугунги кунда молиявий ресурсларнинг чекланганлиги шароитида ижтимоий харажатларнинг аниқ мақсадли ва манзилли бўлишига эришишга зарурият туғилади. Бу эса Давлат бюджетининг мавжуд маблағларини мақсадли тўғри тақсимланишини доимий назоратини амалга оширишни талаб этади. Бозор муносабатлари шароитида амалга оширилаётган иқтисодий ўзгаришларни таъминлашдаги жараёнлар, жумладан, бюджет жараёни, бюджет ижросини қатъий таъминлашда бюджетдан биринчи даражали устивор ижтимоий харажатларни молиялаштириш ва ундан мақсадли, самарали фойдаланишда бюджет интизомини мустаҳкамлаш борасида олиб борилаётган ишлар билан бир қаторда ечимини кутаётган муаммолар ҳам мавжуд.

Бюджет маблағларидан оқилона фойдаланиш самарали назорат тизимини шакллантирмасдан туриб эришиб бўлмайди. Республикамизда бозор иқтисодиётига ўтиш ва иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида Давлат бюджети ҳисобига маблағ билан таъминладиган тармоқларда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, бюджет маблағларидан самарали

фойдаланиш назоратини такомиллаштириш бугунги кунда долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

Маҳаллий ҳокимиятларнинг молиявий, бюджет ва солиқ ҳуқуқлари "Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисидаги" Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрдаги Қонунига асосан маҳаллий бюджетларнинг лойиҳаларини тайёрлаш, унинг ижроси ҳокимлар раҳбарлигида амалга оширилади. Бюджет лойиҳаси ҳоким томонидан даромадлар манбаи ва харажатлар йўналиши кўрсатилган ҳолда кенгашга тақдим этилади. Қонунда маҳаллий бюджетларнинг даромадлари ва сарф харажатлари белгилаб берилган.

Маҳаллий бюджетларда бюджет маблағларини самарали ишлатишда қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мумкин:

- бюджет ташкилотларида коммунал хизматлар бўйича лимитлар назоратини таъминлаш ва ортиқча энергия сарфига йул қуймаслик;

- маҳаллий бюджетдан молиялаштириладиган ташкилот ва муассасаларда меҳнатга ҳақ тўлашни таҳлил қилиш ва ортиқча сарф харажатларга йул қуймаслик;

- маҳаллий бюджетдан молиялаштириладиган бюджет ташкилотлари ва улардаги хизматчиларини сонини қисқартириш бўйича инвентаризация ўтказиш.

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги тизимининг ваколатли ходимлари, шу жумладан Молия вазирлиги раҳбарлари ва марказий аппарати ходимлари - бюджет ташкилотларининг рўйхатдан ўтказилган штат жадваллари ва йиғма сметалари тўғрилиги ва асосланганлиги учун шахсан жавоб берадилар.

Бюджет маблағлари ҳисобига, ҳам мазкур Тартибда назарда тутилган бошқа манбалар ҳисобига маблағ билан таъминланадиган ташкилотларнинг раҳбарлари амалдаги меҳнат, маъмурий, жиноят қонунчилигига мувофиқ бюджет интизоми бузилишининг олдини олиш учун қуйидагиларни тавсия қиламиз:

- бюджет маблағларидан ва бошқа пул маблағларидан ноўрин фойдаланилишининг олдини олиш;

- муддати ўтказиб юборилган дебиторлик ва кредиторлик қарзлар пайдо

бўлиши йул куймаслик;

- харажатлар гуруҳлари бўйича тасдиқланган бюджетдан ажратиладиган маблағлар лимитлари ошириб юборилишини олдини олиш;

- харажатлар сметаси ижроси тўғрисидаги ҳисобот ўз вақтида тақдим этилмаганлиги учун шахсан жавоб беради.

Республика ва маҳаллий бюджет ижросининг назоратининг самарадорлигини ошириш учун куйидаги тавсияларни берамиз:

- бюджет ижроси жараёнида маҳаллий ҳокимият вакиллариининг асоссиз аралашувига йул куймаслик;

- бюджет ижроси устидан назорат қилувчи ваколатли органларнинг бир-бирлари билан ахборот алмашилишини йулга қуйишги ва ўтказилаётган текширишлар кетма-кет бўлиб бир-бирини такрорламаслигига эришиш;

- бюджет муассасалари томонидан харид қилинаётган товар моддий бойликлар ва озиқ-овқат маҳсулотларининг жорий вақтдаги бозор нархларидан бир неча баравар қиммат нархларда харид қилилишининг олдини олиш.

Бозор муносабатлари шароитида амалга оширилаётган иқтисодий ўзгаришларни таъминлашдаги жараёнлар, жумладан, бюджет ижросини қатъий таъминлашда бюджетдан биринчи даражали устивор ижтимоий харажатларни молиялаштириш ва улардан мақсадли, самарали фойдаланишда бюджет интизомини мустаҳкамлаш борасида олиб борилаётган ишларни жадаллаштириш зарур.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда хулоса қилиш мукинки, Давлат бюджетини белгиланган параметрлар доирасида муваффақиятли ижро этилиши ҳамда бюджет интизомига қатъий амал қилишни таъминлашда молиявий назорат ишларини янада такомиллаштириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т., Ўзбекистон 1992 . -326.
2. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси. Т.: 1999. Адолат. -123 б.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Бюджет тизими тўғрисида»ги Қонуни. \Халқсўзи. 2000. 14 январ.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида»ги Қонуни. \Халқ сўзи. 2004. 29 октябр.
5. Ўзбекистон Республикасининг "Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида"ги қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. №9. 1993.
6. Ўзбекистон Республикасининг "Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 5-сон. 1999.

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти Қарорлари

7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 27 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2006 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлар прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги 244- сон Қарори. Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. 2005йил.

III. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Қарорлари

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 26 апрелдаги 144-сон «Давлат молиясини бошқаришни ислоҳ қилиш» лойиҳасини амалга оширишга тайёрланиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги

қарори. \\\ Халқ сўзи. 2002.

9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 3 сентябрдаги 414-сон «Бюджет ташкилотларини маблағ билан таъминлаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. \\\ Халқ сўзи. 1999. 4 сентябр.

10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 11 февралдаги 66-сон "Бюджет интизомига риоя қилиниши устидан назоратни кучайтиришнинг чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори.

11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 28 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2005 йилги Давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги 610-сон Қарори. Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. 2004йил. 52-сон.

IV. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

12. Каримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида.Т., Ўзбекистон, 1995 .- 269 б.

13. Каримов И. А. Ўзбекистон XXI аср босқичида; хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тарапиёт кафолатлари. Т.: Ўзбекистон, 1997 .-326б.

14. Каримов И. А. Иқтисодий эркинлаштириш, ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш- бош йўлимиз. -Т.: \\\ Халқ сўзи, 2002 йил 15 феврал.

15. Каримов И. А. Одамларнинг ташвиш ва орзу-интилишлари билан яшаш фаолиятимиз мезонига айлансин.\\\ Туркистон, 2002 йил 20 июл, №88 (14579).

16. Каримов И. А. Ислохотлар стратегияси - мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятини юксалтиришдир.\\\ Халқ сўзи, 2003 йил 18 феврал, №40.

17. И. Каримов. Мирная жизнь и безопасность странн зависят от единства и твердой воли нашего народа. Узбекистан. НМИУ. 2004.

18. Каримов И.А. «Эришилган марраларимизни мустаҳкамлаб, ислохатлар йўлидан изчил бориш-асосий вазифамиз». // Халқ сўзи 2004. 10 феврал.

19. Каримов И. А. Банк тизими, пул муомаласи, кредит, инвестиция ва молиявий баркарорлик тўғрисида.Т., Ўзбекистон. 2005. -5266.

20. И. Каримов И.А. Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш-устивор вазифа. //Халқ сўзи газетаси. 2006 йил 8декабр.

V. Ўзбекистон Республикаси Вазирликлари меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари

21. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2004 йил 2 январдаги 1-сон «2004 йил бюджетда кўзда тутилган харажатларни тўлиқ ва ўз вақтида молиялаштиришни таъминлаш ва бюджет маблағларининг мақсадли ишлатилиши устидан назоратни кучайтириш ҳақида» ги Буйруғи.

22. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2005 йил 3 январдаги 1-сон «Ўзбекистон Республикасининг 2005 йилги Давлат бюджетининг даромадлар ва харажатлар параметрларини тақсимлаш, режалаштириш ва ижросини таъминлашдаги молия органлари ва назорат тафтиш бошқармаларининг устивор вазифалари тўғрисида» ги Буйруғи.

23. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2000 йил 3 февралдаги 888- сон «Республика ва маҳаллий бюджетларга қарашли бюджет ташкилотларининг смета харажатларини тузиш, кўриб чиқиш, тасдиқлаш тўғрисида»ги меъёрий ҳужжат.

24. Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлигининг 2001 йил 12 апрелдаги 1025- сон "Қорақалпоғистон Республикаси ва маҳаллий бюджетларнинг кўзда тутилган даромадлари ва харажатлари йиллик

режасининг чораклараро тақсимланишининг тартиби, бюджетни бажариш жараёнидаги ўзгартиришлар киритиш ҳисоби, бюджетда кўзда тутилган ташкилот ва тадбирларни молиялаштириш тўғрисида"ги буйруғи.

25. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 1999 йил 9 декабрдаги 230- сон "Давлат бюджети харажатлари ва 2000 йил бюджет бланкасининг асосий кўрсаткичларини тасдиқлаш тўғрисида"ги буйруғи.

VI. Дарслиklar, ўқув қўлланмалар, илмий мақолалар ва монографиялар

26. Ахмеджонов А. ва бошқалар. Америка Қўшма штатларининг федерал бюджеттизими. Ўқув қўлланма. Фан. 2004. 430б.

27. Андик Ф. Децентрализация и государственные финансы. // Экономическое обозрение. 2002. №10.

28. Ахмеджанов А. Государственные расходы: увеличивать или сокращать? // Экономическое обозрение. 2002. №10.

29. Асамутдинов Х. Ижтимоий соҳаларда ислохотлар. // Мулкдор. 2003. 15 август.

30. Бабич А.М., Павлова Л.Н. Государственные и муниципальные финансы. Учебник. -М.: Финансы. 2001. -687с.

31. Бюджетная система Российской Федерации. Учебник. под редак. Романовская.-М.: ЮРАЙТ. 2000. -615с.

32. Бетин О.И. Бюджетный федерализм В России: проблемы регулирования и управления. -М.: МГУ. 1999.

33. Бюджетный федерализм: проблемы, теория, опыт. -М.: Консорциум по вопросам прикладных экономических исследований. 2001.

34. Ваҳобов А., Бурхонов У., Жумаев Н. Чет мамлакатлар молияси. Янги асравлоди. 2003. -333б.

35. Ваҳобов А., Бурхонов У., Жумаев Н. Дарслик. Халқаро молия муносабатлари. Тошкент. Шарқ. 2003. 400б.

36. Вахобов А.А. Қосимова.Г.А., Жамолов Х.Н., Ўқув қўлланма. Бюджет-солиқсиёсати яхлитлиги. «Молия». Т., 2004. 296 б.
37. Вахобов А.А. Жамолов Х.Н., Учеб. пособия. Согласование межбюджетных соотношений. «Молия». Т., 2002. 267 б.
38. Гизатулин Х.Н., Зарипова И.Р. Формирование и проблемы расширения самостоятельности местных бюджетов в условиях рыночных отношений. 2-изд. Уфа: Институт экономики УрО РАН, 2001. 248с.
39. Дробозина Л. А. Финансы, денежное обращение, кредит. Учебник. М.: Банки и Биржи. Издательское объединение «ЮНИТИ», 1999.
40. Жамолов Х. Н., Иминохунов А. Вопросы совершенствования институциональной структуры доходной базы местных бюджетов // Аспиранты соискатель. М.: 2003. №1. 40-41с.
41. Йўлдошев М., Й.Турсунов. «Молия ҳуқуқи». Тошкент. Тошкент Давлат юридик институти. Дарслик. 2004. 240б.
42. Кабулов Х. Факторы и принципы оптимального управления бюджетами территорий. // Аспирант и соискатель. М.: 2003. №1. 42-43с.
43. Лексин В., Швецов А. Бюджетный федерализм в период кризиса и реформ. // Вопросы экономики. 1998, №3.
44. Ли А. Ўзбекистон Республикаси молия ҳуқуқи. Дарслик. Т.:2004.- 398б.
45. Ли В. Проблемы обеспечения устойчивости бюджетных поступлений. // Экономическое обозрение. 2003. №7.
46. Леткемен Н. Бюджет тизимини давлат томонидан тартибга солиш механизмини такомиллаштириш. // Бозор, пул ва кредит, 2001. июль.
47. Максимова Н.С. О реформировании межбюджетных отношений в Российской Федерации. // Финансы, 1998. №6.
48. Максимова Н.С. Местные финансы и формирование бюджетов муниципальных образований. // Финансы, 1997. №11.
49. Остонакулов М. Бюджет ҳисоби ва бюджет ижросининг назорати.

Тошкент.Молия. 2005. -338б.

50. Поляк Г.Б. Бюджетная система России. -М.: ЮНИТИ. 1999. -539с.

51. Пыгова И.А. К решению проблем межбюджетных отношений на территории.//Финансы, 1998. №6.

52. Рахматуллаев Б. Бюджет-давлат иқтисодий қудрати асоси. //Бозор, пул ва кредит, 2001. №7.

53. Роберт Маккэнл. Америка штисодининг асослари Таржимон Х. Кароматов., Шарқ-212 б.

54. Хван Л.Б. Солиқ ҳуқуқи. Т.: Консаудитинформ. 2001. -656б.

55. Христенко В.Б. Межбюджетные отношения и управление региональными финансами: опыт, проблемы, перспективы. М., "Дело", 2002. - 608с.

56. Ўлмасов А. Вахобов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. Шарқ. 2006. -480б.

57. Яндиев М.И. Финансы региональных органов власти. М., "Финансовый издательский дом. 1999. -420с.

58. Яхёев Қ. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. -Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. -168 б.

59. Яхёев Қ. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. -Т.: Фан ва технологиялар маркази, 2003 йил. -248б.

60. Қосимова Г.А. Ғазначилик фаолиятини ташкил қилиш. Ўқув қўлланма.

«Иқтисод-молия». Т., 2005. -305 б.

61. Г.А. Қосимова. Ижтимоий-маданий соҳаларни ривожлантиришда бюджет сиёсати. «Молия». Монография.Т., 2004. 152 б.

62. Қосимова Г. А. Харажатларни бошқариш асоси. Жамият ва бошқарув. 2005йил1-сон. 31-33 бет.

63. Қосимова Г. А. Давлат бюджети харажатларининг ижтимоий йўналтирилганлиги. Солиқ тўловчининг журнали. 2005йил 5-сон. 47-48 бет.

64. Қосимова Г. А. «Ғазначилик фаолиятининг ташкил этишнинг долзарб муаммолари. «Ўзбекистон Республикаси банк ва молия тизимларида ислохотларни чуқурлаштириш муаммолари» мавзусидаги халқаро илмий- амалий анжуман материаллари. Тошкент. Банк-Молия Академияси. 2005 йил.15 июн.

65. Қосимова Г. А. «Бюджет тизимини ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари».«Ўзбекистон банк-молия тизими ислохотларини чуқурлаштириш муаммоларива уни иқтисодиётни ривожлантиришдаги таъсирини кучайтириш»мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. Тошкент. Банк-молия Академияси. 2003 йил. 3 июн. 409-411 б.

66. Қосимова Г. А., Тўйчиев М. Урта махсус таълимни молиялаштиришнинг янги шакл ва услублари. // Бозор, пул ва кредит. 2003 йил. №10. 45-48 б.

67. Қосимова Г. А. Ижтимоий-маданий соҳалар тараққиётининг молиявий муаммолари. Иқтисодиёт ва таълим. 2003йил 2-сон. 98-106 бет.

68. Қосимова Г. А. Давлат молиясини бошқариш ислохотлари. Жамият ва бошқарув. 2003. 4-сон. 46-48 б.

69. Қосимова Г. А. Давлат бюджети солиқли даромадларининг ғазначилик тизимидаги назорати. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида солиқ тизимини ва суғурта фаолиятини такомиллаштириш йўллари. ТошкентТошкент Молия институти. 2004 йил 11-12 феврал. 60-616.

70. Қосимова Г. А. Кучли ижтимоий сиёсатнинг устивор йўналишлари.//Бозор,пул ва кредит. 2004 йил. №3.53-55 б.

71. Қосимова Г. А. «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»ни молиялаштириш манбалари. Иқтисодиёт ва таълим. 2004йил 1-сон. 117-125 бет.

72. Қосимова Г. А. Маҳаллий бюджетларни бошқариш. Жамият ва

бошқарув.2004йил 3-сон. 24-25 бет.

73. Қосимова Г. А. Ғазначилик-бюджет ижросини таъминлашнинг янги усули. Иқтисодиёт ва таълим. 2004йил 3-сон. 85-87 бет.

74. Қосимова Г. А. Ғазначилик фаолиятининг ҳуқуқий базасини яратиш масалалари. Хўжалик ва ҳуқуқ. 2004йил 12-сон. 30-31 бет.

75. Қосимова Г.А.Ижтимоий соҳаларни молиялаш жараёнларини эркинлаштириш. // Бозор, пул ва кредит. 2005 йил. №2-8. 25-28 б.

85. Интернет сайтлари:

1. <http://www.nalog.ru>
2. <http://www.finansy.ru>
3. <http://www.mf.uz>
4. <http://www.gov.uz>
5. <http://www.nalog.ru>
6. <http://www.uza.uz>
7. <http://www.undp.uz>
8. <http://www.stat.uz>
9. <http://www.tfi.uz>
10. <http://www.lex.uz>